

NEKROPOLIA NA BAJKOWEJ GÓRZE

Polskie ślady na cmentarzu Bajkowa w Kijowie

HISTORIA

Nazwa najważniejszej kijowskiej nekropolii pochodzi od nazwiska rosyjskiego generała, właściciela pobliskiego majątku, Siergieja Bajkowa. Jest to zatem właściwie cmentarz Bajkowa. Często bywa jednak określany jako bajkowy. Trudno się temu dziwić, nazwa ta ma bowiem w sobie coś nostalgicznego i magicznego. Któż nie chciałby na wieczność znaleźć się w pięknej bajce?

Na cmentarzu Bajkowa pochowanych zostało wiele Polek i wielu Polaków, mieszkańców miasta i guberni kijowskiej. Do dzisiaj zachowało się około 640 pomników nagrobnych z napisami w języku polskim, powstałych do 1945 roku. W części prawosławnej spoczywa wiele ważnych postaci, współtwórców niepodległej Ukrainy, jak poetka Łesia Ukrainka (1871–1913), kompozytor i twórca muzyki do *Modlitwy za Ukrainę* Mykoła Łysenko (1842–1912), a także historyk i działacz narodowy Mychajło Hruszewski (1836–1934).

Organizator wystawy: Narodowy Instytut Polskiego Dziedzictwa Kulturowego za Granicą POLONIKA

Wystawa pod patronatem prof. Piotra Glišńskiego, Wicepremiera oraz Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego

Współpraca: Narodowe Centrum Kultury, Kordegarda Galeria Narodowego Centrum Kultury

Patronat medialny:

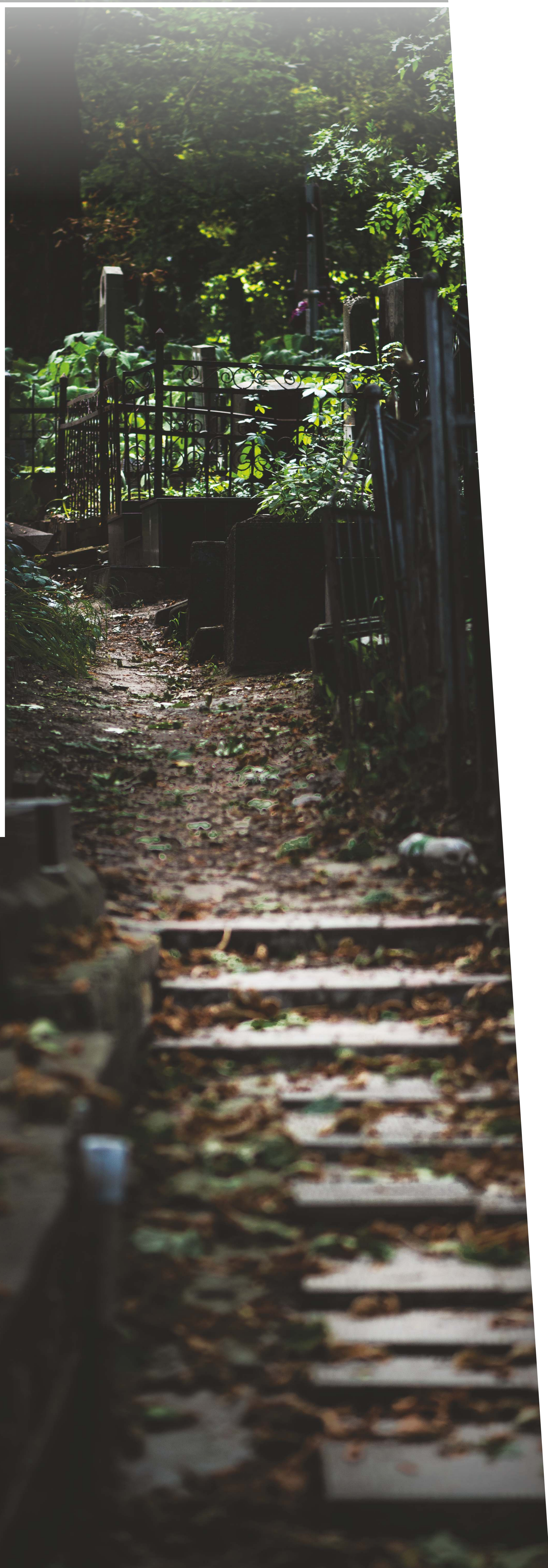
Autor fotografii (o ile nie zaznaczono inaczej):
Norbert Piwowarczyk
Scenografia i opracowanie graficzne: Barbara Kowalewska
Realizacja ekspozycji: Rafał Krauze Perfect Events

Autor wystawy: Bartłomiej Gutowski

Institucja nadzorująca:

Ministerstwo
Kultury
i Dziedzictwa
Narodowego

THE BAIKOVE CEMETERY

Polish Traces at the Kyiv Necropolis

НЕКРОПОЛЬ НА БАЙКОВІЙ ГОРІ

Польські сліди на Байковому кладовищі у Києві

HISTORY

The name of Kyiv's main necropolis comes from the name of a Russian general, owner of a nearby estate, Sergei Baikov. The name therefore actually denotes "the Baikov cemetery" or "Baikov's cemetery"; however, due to the fact that his name is similar to the Polish word "like in a fairy tale", it is often understood as "a cemetery like in a fairy-tale". And it is no wonder, as there is something nostalgic and magical about it. Who would not want to spend eternity in a beautiful fairy tale?

Many Poles, residents of Kyiv and the Kyiv Governorate are buried at the Baikove cemetery. About 640 pre-1945 tombs featuring inscriptions in Polish have been preserved until now. The Orthodox part of the cemetery houses the graves of many important figures, co-founders of modern Ukraine, like the poet Lesya Ukrainka (1871–1913), composer Mykola Lysenko (1842–1912), author of the music for *Prayer for Ukraine*, or the historian and national activist Mykhailo Hrushevskiy (1836–1934).

ІСТОРІЯ

Назва найбільш знакового київського некрополя походить від прізвища російського генерала, власника сусіднього маєтку, Сергея Байкова. Отож фактично це мало б бути кладовище Байкова. Часто його називають просто байковим, казковим. Це й не дивно, адже воно має у собі щось ностальгічне та магичне – сліди дитинства і невинності, що зіткнулися з неблаганністю та неминучістю смерті. Хто ж би не хотів навки залишитися в прекрасній казці?

На Байковому кладовищі поховано чимало поляків, жителів міста та київської губернії. До наших днів збереглося близько 640 надгробних пам'яток із польськими написами, датованих до 1945 року. У православній частині кладовища поховано багато визначних діячів, творців незалежної України, таких як поетеса Леся Українка (1871–1913), композитор і автор музичного твору «Молитва за Україну» Микола Лисенко (1842–1912), а також історик і національний діяч Михайло Грушевський (1836–1934).

Fragment kaplicy grobowej Gerarda Bajkowskiego z ok. 1905–1910 r., fot. B. Gutowski
Nagrobek księdza Piotra Żmigrodzkiego (1910)

Fragment of the chapel of Gerard Bajkowski from about 1905–1910, photo: B. Gutowski
Tomb of Fr. Piotr Żmigrodzki (1910)

Фрагмент усипальниці Жерарда Байковського бл. 1905–1910 рр., фото Б. Гутовські
Нагробок о. Пьотра Жмігродзкого (1910)

Exhibition organized by: the National Institute for Polish Cultural Heritage Abroad POLONIKA

Організатор виставки: Національний інститут польської культурної спадщини за кордоном «ПОЛОНІКА»

The patron of the exhibition is Prof. Piotr Gliński, Deputy Prime Minister and Minister of Culture and National Heritage

Виставка під патронатом проф. Пьотра Глінського, Віцепрем'єр-міністра, Міністра культури та національної спадщини РП

In co-operation with: the National Centre for Culture, Kordegarda. Gallery of the National Centre for Culture

Співпраця: Національний культурний центр, Кордегарда. Галерея Національного культурного центру

Media coverage:

Інформаційні партнери:

Unless stated otherwise, photographs by: Norbert Piwowarczyk
Staging and graphic design by: Barbara Kowalewska
Executed by: Rafal Krauze Perfect Events

Автор фотографій (якщо не вказано інше): Норберт Півоварчик
Сценографія та графічне оформлення: Барбара Ковалєвська
Організація виставки: Рафал Краузе Perfect Events

Curated by: Bartłomiej Gutowski

Автор виставки: Бартомеї Г'утовські

Overseen by:
the Ministry of Culture and National Heritage

Наглядова установа:
Міністерство культури і національної спадщини РП

HISTORIA

KALENDARIUM

1832–1833 – przygotowania do utworzenia cmentarza Bajkowa, który początkowo nazwano Nowostrojewskim

ok. 1834 – otwarcie i pierwsze pochówki na obecnej starej części cmentarza

1841 – poświęcenie drewnianej cerkwi pw. św. Dymitra z Rostowa

1848 – w części luteranńskiej wzniesiono kaplicę

1876 – do cmentarza włączono tereny po drugiej stronie ulicy Bajkowa, znane jako nowy cmentarz

1884–1889 – na nowym cmentarzu prawosławnym zbudowano murowany kościół Wniebowstąpienia Pańskiego w stylu neobizantyjskim według projektu Władimira Nikołajewa

Lata 80. XIX wieku – wzniesiono mur z czerwonej cegły odgradzający cmentarz od ulicy Bajkowa

1900–1901 – część katolicka cmentarza została powiększona staraniem ks. Piotra Żmigrodzkiego, jej administratora

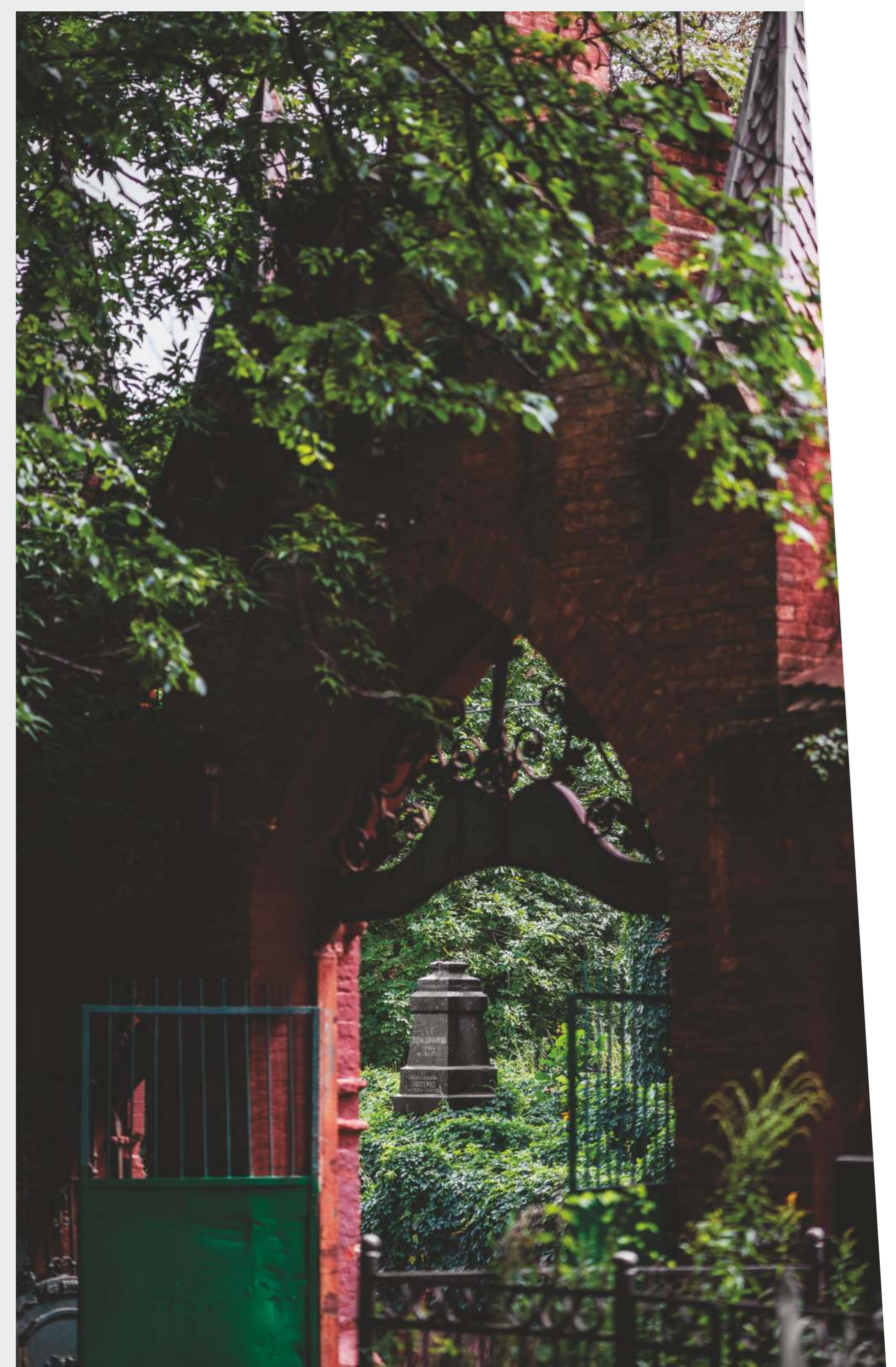
1935 – w kwaterze polskich żołnierzy poległych w walce z bolszewikami wiosną 1920 roku postawiono pomnik

1971 – cmentarz Bajkowa został zamknięty dla nowych pochówków

1975 – obok cmentarza zakończono budowę krematorium

1982 – zalano betonem niemal ukończoną „ścianę pamięci” (autorzy: Ada Rybaczuk i Władimir Mielniczenko) – 230-metrową płaskorzeźbę przy drodze do krematorium

2001 – cmentarz Bajkowa został uznany za wybitny zabytek historii Ukrainy

Nagrobek Juliusa Ferdinandusa Mazonna (zm. 1885), dyrektora szpitala św. Aleksandra w Kijowie, pochowanego w części luteranńskiej cmentarza

Widok na stary cmentarz przez bramę prowadzącą do katolickiej części nowego cmentarza

Tomb of Julius Ferdinandus Mazonn (d. 1885), director of the Hospital of St. Alexander in Kyiv, buried in the Lutheran part of the cemetery

View of the old cemetery through the gate to the Roman Catholic part of the new cemetery

Надгробок Юліуша Фердинандуса Мазонна (п. 1885), директора лікарні Св. Олександра в Києві, похованого в лютеранській частині кладовища

Красвид на Старе кладовище через браму, що веде до католицької частини Нового кладовища

HISTORY | ІСТОРИЯ

CHRONOLOGY

1832–1833 – preparations for opening a new cemetery, originally called the Novostroyevsky cemetery

ca. 1834 – first burials at what is now the old cemetery

1841 – dedication of the wooden Orthodox Church of St. Dmitri of Rostov

1848 – construction of a chapel at the Lutheran part of the cemetery

1876 – addition to the cemetery of the area on the other side of Baikova Street, known as the new cemetery

1884–1889 – construction of the brick Byzantine Revival Church of the Ascension of the Lord at the new Orthodox cemetery (designed by Vladimir Nikolaev)

The 1880s – construction of a red brick wall separating the cemetery from Baikova Street

1900–1900 – the Roman Catholic part of the cemetery was expanded at the request of Father Piotr Żmigrodzki, its administrator

1935 – construction of a monument at the burial place of the Polish soldiers killed in the Polish-Soviet War in spring 1920

1971 – closing the Baikove cemetery for new burials by the decision of the executive body of the Kyiv City Council

1975 – construction of a crematorium next to the cemetery

1982 – destruction by covering with concrete of the nearly finished Wall of Remembrance (by Ada Rybachuk and Volodymyr Melnychenko), a 230 m² relief at the road to the crematorium

2001 – listing the Baikove cemetery as a National Historic Landmark of Ukraine

КАЛЕНДАР

1832–1833 – розпочато підготовку по створенню Байкового кладовища, який спочатку називали Новостроєвським

бл. 1834 – відкриття і перші поховання в нинішній Старій частині кладовища

1841 – освячення дерев'яної церкви Св. Дмитрія Ростовського

1848 – у лютеранській частині кладовища зведено каплицю

1876 – до кладовища приєднали територію, розташовану з протилежного боку вулиці Байкова, названу Новим кладовищем

1884–1889 – на території Нового православного кладовища споруджено муровану церкву Вознесіння Господнього у неовізантійському стилі, запроєктовану Володимиром Ніколаєвим

У 80-х роках XIX ст. – споруджено мур із червоної цегли, відгородивши таким чином кладовище від вулиці Байкова

1900–1901 – завдяки адміністратору о. Пьотру Жімігородському розширено католицьку частину кладовища

1935 – на військовому кладовищі встановлено пам'ятник на честь польських воїнів, що загинули весною 1920 року у боях із більшовиками

1971 – Байкове кладовище закрили для нових поховань

1975 – поблизу кладовища побудовано крематорій

1982 – залито бетоном майже завершений пам'ятник «Дорога скорботи» (автори: Ада Рибачук і Володимир Мельниченко) – 230 метровий монумент, що вів до крематорію

2001 – Байкове кладовище офіційно визнано видатною пам'яткою історії України

Fragment nagrobka ukraińskiej poetki Lesi Ukrainki (zm. 1913) z 1939 roku na starym cmentarzu, fot. B. Gutowski

Zachowany fragment zniszczonej (1982) płaskorzeźby powstałej przy drodze do krematorium, fot. B. Gutowski

Krematorium na obrzeżach cmentarza (1975)

Part of the 1939 tomb of the Ukrainian poet Lesya Ukrainka (d. 1913) at the old cemetery, photo: B. Gutowski

Extant fragment of the relief (destroyed in 1982) along the road to the crematorium, photo: B. Gutowski

Crematorium next to the cemetery (1975)

Фрагмент надгробка української поетеси Лесі Українки (п. 1913) з 1939 року на Старому кладовищі (фото Б. Гутовскі)

Вцілілий фрагмент зруйнованого (1982 р.) барельєфу, створеного дорогою до крематорію (фото Б. Гутовскі)

Крематорій на околицях кладовища (1975)

POLACY W KIJOWIE

W 1812 roku w Kijowie mieszkało ponad 4 tysiące Polaków. Na początku XX wieku było ich około 7 tysięcy. Stanowili mniej więcej siedmioprocentową mniejszość o dużym potencjale ekonomicznym i wpływie na życie miasta. Niektórzy zdobyli wysoką pozycję, jak prezydent i założyciel miejskiej giełdy Józef Zawadzki.

Po roku 1917 pojawiła się ostatnia wielka fala przybyszów, przede wszystkim z prowincji. Polaków mogło być wtedy nawet ponad 100 tysięcy. Zmiany polityczne spowodowały, że większość z nich wyjechała. Współcześnie deklarujących się jako Polacy jest w stolicy Ukrainy około 7-10 tysięcy osób. Część przyjechała do Kijowa już po 1991 roku.

Rzymskokatolicki kościół pw. św. Mikołaja,
zaprojektowany przez Władysława Horodeckiego

St. Nicholas Roman-Catholic Church,
designed by Władysław Horodecki

Римо-католицький костел Св. Миколая
за проектом Владислава Городецького

POLES IN KYIV | ПОЛЯКИ У КИЄВІ

In 1812 there were over 4,000 Poles living in Kyiv, and by the beginning of the 20th century their number was almost 7,000. They constituted a 7% minority of considerable economic power and political influence, like Józef Zawadzki, founder of the city's stock exchange and mayor in the years 1860–1863.

The last inflow was after 1917, coming mainly from the provinces. There may have been even more than 100,000 Poles in Kyiv at the time. As a result of political changes most of them left the city. Now there are around 7–10 thousand Kyiv inhabitants declaring themselves to be Polish nationals; some of them came to Kyiv after 1991.

Dom z chimerami wzniesiony w latach 1901–1902 przez Władysława Horodeckiego

House with Chimerae built by Władysław Horodecki in 1901–1902

Дім з химерами, зведений Владиславом Городецьким у 1901–1902 рр.

У 1812 році у Києві проживало понад 4 тисячі поляків. На початку ХХ ст. їх було майже 7 тисяч. Вони становили близько 7 відсотків населення міста, яке, однак, відзначалося великим економічним потенціалом і впливом на його життя, до прикладу мер і засновник міської товарної біржі Юзеф Завадзькі.

Після 1917 року відбулась остання велика хвиля переселення, перш за все із провінцій. У ті часи кількість поляків могла налічувати й понад 100 тисяч. Через політичні зміни більшість з них виїхали. Нині в столиці України проживає приблизно 7–10 тисяч жителів, які декларують себе поляками. Деякі з них прибули до Києва вже після 1991 року.

Rzymskokatolicki kościół pw. św. Aleksandra z lat 40. XIX wieku

St. Alexander Roman Catholic Church from the 1840s.

Римо-католицький костел св. Олександра в 40-х роках ХІХ ст.

LEGIONIŚCI | POLISH SOLDIERS OF 1920 | ВОЇНИ-ЛЕГІОНЕРИ

Ku czci żołnierzy polskich poległych w walkach pod Kijowem w 1920 roku

KIJÓW, 3.5 (PAT). — W dniu święta narodowego odbyło się na cmentarzu katolickim w Kijowie uroczyste poświęcenie i oddalenie pomnika na brzośnie żołnierzy polskich, poległych w czasie walk pod Kijowem w roku 1920. W uroczystości wzięli udział pracownicy konsulatu generalnego R. P. z konsulem Karzko-Siedleckim i wicekonsulem Kurnickim na czele. Na uroczystości tę przybył z Moskwy p. n. atłachci wojskowy kpt. Hirland. Po nabożeństwie konsul generalny Karzko-Siedlecki wygłosił podniosłe przemówienie ku czci poległych bohaterów.

Pomnik w kształcie krzyża z napisem „Ku chwale ojczyzny“ ozdobiony jest emblematem orderu „virtuti militari“. Na cmentarzu pochowanych jest 114 poległych żołnierzy, przeważnie z pierwszej dywizji Legionów.

Wieczorem odbyło się w konsulacie generalnym przyjęcie, na które przybyli przedstawiciele władz sowieckiej republiki ukraińskiej i miejscowego społeczeństwa.

Informacja prasowa za „Polska Zbrojna“ 1945, nr 22
fot. Narodowe Archiwum Cyfrowe

Press release from *Polska Zbrojna*, 22 (1945)
photo: Narodowe Archiwum Cyfrowe

Вирізка з газети «Польска Збройна» №22 (1945)
фото: Narodowe Archiwum Cyfrowe

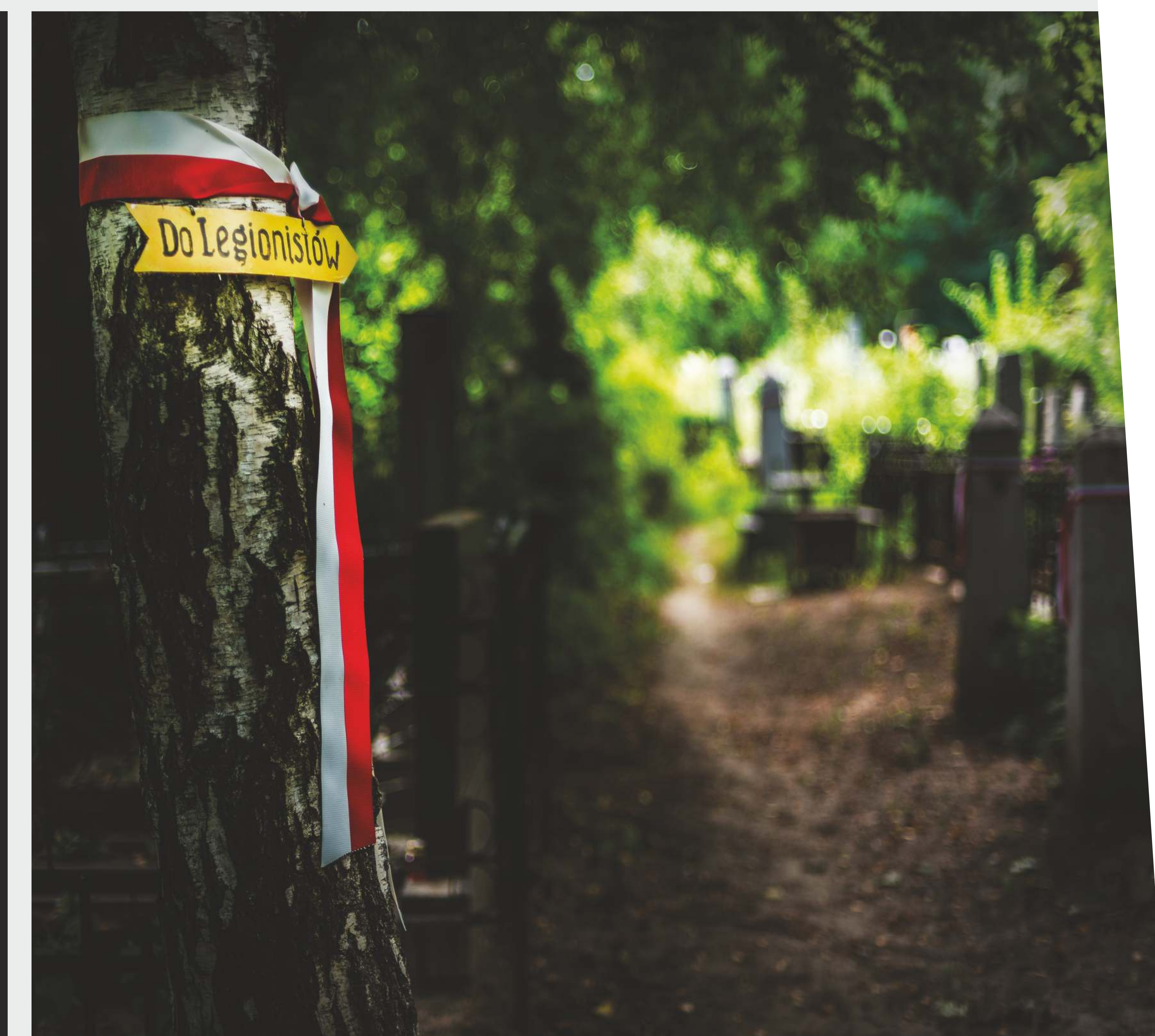
Tablice z pomnika upamiętniającego polskich żołnierzy poległych w Kijowie w 1920 roku
fot. B. Gutowski

Plaques from the monument commemorating Polish soldiers killed in Kyiv in 1920,
photo: B. Gutowski

Меморіальні дошки з пам'ятника, встановленого на честь polegлих польських солдатів у Києві 1920 року
фото Б. Гутовські

In the face of the Soviet threat at the beginning of the 1920s Józef Piłsudski and Symon Petliura concluded a treaty which recognized the sovereignty of Ukraine and established a military alliance. The Polish army supported by Ukrainian troops reached Kyiv. The city was captured without a fight, but some fighting took place in the following days and 114 Polish soldiers were killed. They were buried on the then outskirts of the Baikove cemetery. In 1933 victims of the Holodomor were buried in mass graves next to the Polish soldiers' burial place.

In 1935, even though the city was within the territory of the USSR, the burial place was tidied and a monument was erected to commemorate the dead soldiers. The Soviets destroyed it several years later. In the 1990s the Council for the Protection of Struggle and Martyrdom Sites erected it again with the involvement of its voluntary custodians, the Association of Poles “Zgoda”.

SPOCZYWA
114 ŻOŁNIERZY WOJSKA POLSKIEGO
POLEGŁYCH W REJONIE KIJOWA
WIOSNĄ 1920 R. W BOJACH
TOCZONYCH PRZY WSPÓŁDZIAŁE
FORMACJI UKRAIŃSKICH
PRZECIW ARMII CZERWONEJ
CZEŚĆ ICH PAMIĘCI

УТ СПОЧИВАЮТЬ
114 ВОЇНІВ ВІЙСЬКА ПОЛЬСЬКОГО
ЗАГИБЛИХ В РАЙОНІ КИЄВА
ВЕСНОЮ 1920 Р. В БОЯХ,
ЯКІ ВЕЛИСЯ ЗА СПІВУЧАСТЮ
УКРАЇНСЬКИХ ФОРМУВАНЬ
ПРОТИ ЧЕРВОНОЇ АРМІЇ
ВІЧНА ЇМ ПАМ'ЯТЬ

In 1935, even though the city was within the territory of the USSR, the burial place was tidied and a monument was erected to commemorate the dead soldiers. The Soviets destroyed it several years later. In the 1990s the Council for the Protection of Struggle and Martyrdom Sites erected it again with the involvement of its voluntary custodians, the Association of Poles “Zgoda”.

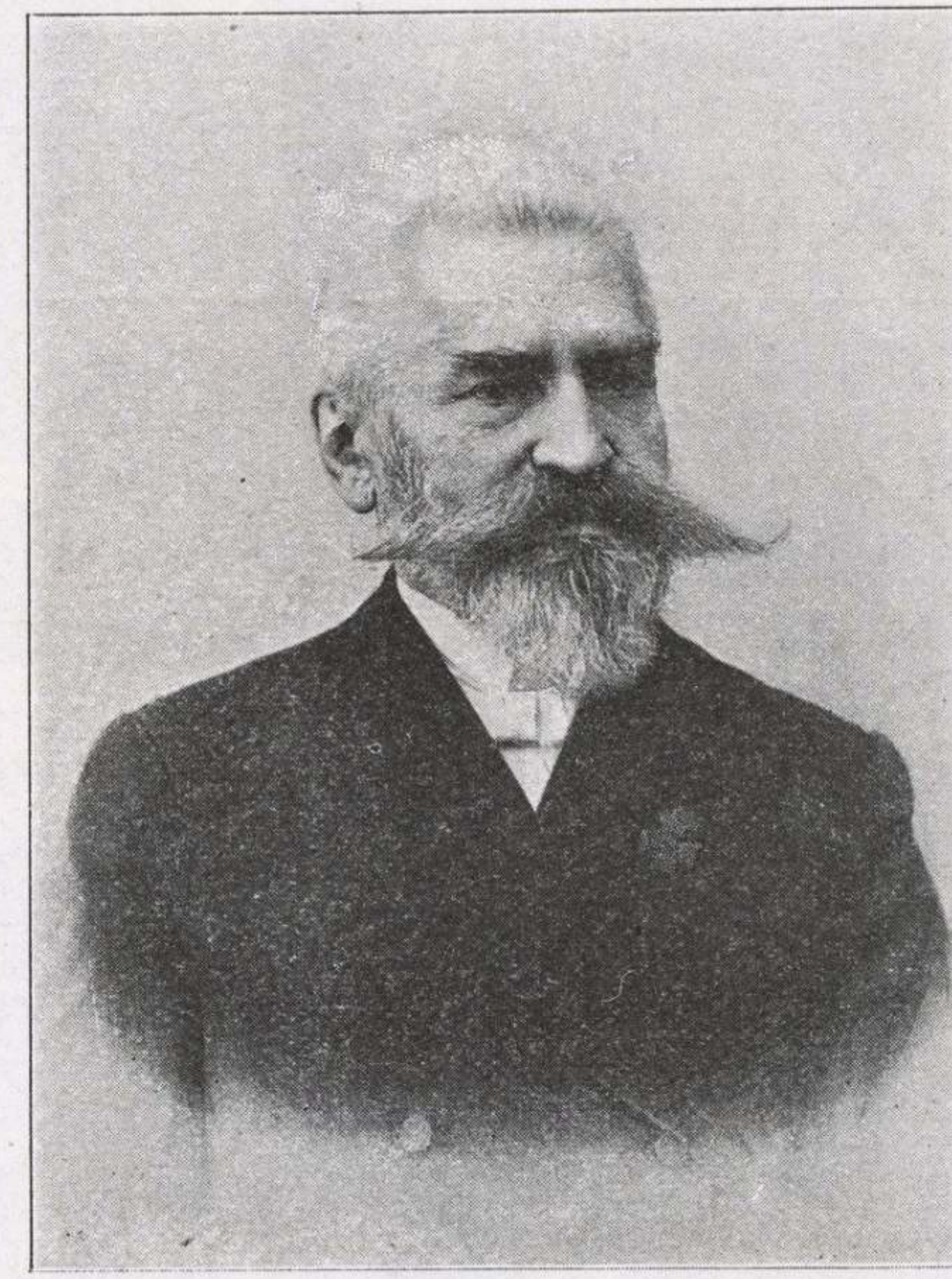
У зв'язку з більшовицькою загрозою на початку 20-х років ХХ ст. Юзеф Пілсудський та Симон Петлюра уклали договір. Він передбачав суверенітет України і спільний військовий союз. Об'єднані польські і українські війська у травні 1920 р. дійшли до Києва. Місто здобули без бою, але в наступні дні без жертв не обійшлося. 114 польських солдатів, серед яких два військових пілоти, поховали на тодішніх околицях Байкового кладовища. За даними свідків, 13 років пізніше поряд з їх місцем спочинку у спільних могилах поховано чимало жертв Голодомору.

У 1935 році попри те, що місто входило в склад Союзу Радянських Соціалістичних Республік, вдалося впорядкувати військовий цвинтар та вшанувати пам'ять полеглих вояків пам'ятником. Зруйновану більшовиками кілька років по тому скульптуру, у 90-х роках зусиллями «Ради охорони пам'яті боротьби та мучеництва» та за участі суспільних опікунів, Товариства поляків «Згода», знову відновили.

ZNANI KIJOWIANIE POCHOWANI
W CZĘŚCI KATOLICKIEJ CMENTARZA BAJKOWA

FAMOUS KYIV CITIZENS BURIED
AT THE ROMAN-CATHOLIC PART OF THE BAIKOVE CEMETERY

ВІДОМІ КИЯНИ
ПОХОВАНИ У КАТОЛИЦЬКІЙ ЧАСТИНІ КЛАДОВИЩА

JOZEF CHOYNOWSKI.

Józef Choynowski (1833–1914) – archeolog i kolekcjoner. Zgromadził bogatą kolekcję archeologiczną, którą zapisał Towarzystwu Zachęty Sztuk Pięknych w Warszawie (obecnie w Muzeum Narodowym w Warszawie, Muzeum Narodowym w Poznaniu i warszawskim Państwowym Muzeum Archeologicznym)

fot. za „Tygodnik Ilustrowany” 1903, nr 10

Józef Choynowski (1833–1914) – archaeologist and collector. He amassed a rich archaeological collection, which he bequeathed to the Society for the Encouragement of Fine Arts in Warsaw (at present it is part of the collections of the National Museum in Warsaw, National Museum in Poznań and of the State Archaeological Museum in Warsaw)

photo from *Tygodnik Ilustrowany*, 10 (1903)

Юзеф Хойновські (1833–1914) – археологі і колекціонер. Зібрав багату археологічну колекцію, яку заповів Товариству Заохочення Образотворчого Мистецтва у Варшаві (сьогодні у Національному музеї у Варшаві, Національному музеї в Познані і Варшавському державному архіологічному музеї)

фото з «Tygodnik Ilustrowany», №10 (1903)

Józef Zawadzki (1818–1886) – polski wydawca, drukarz, publicysta. Założyciel m.in. Towarzystwa Polskiego w Kijowie, prezydent Kijowa w latach 1860–1863
fot. B. Gutowski

Józef Zawadzki (1818–1886) – Polish publisher and printer, publicist, founder of the Polish Society in Kyiv, the mayor of Kyiv in the years 1860–1863
photo: B. Gutowski

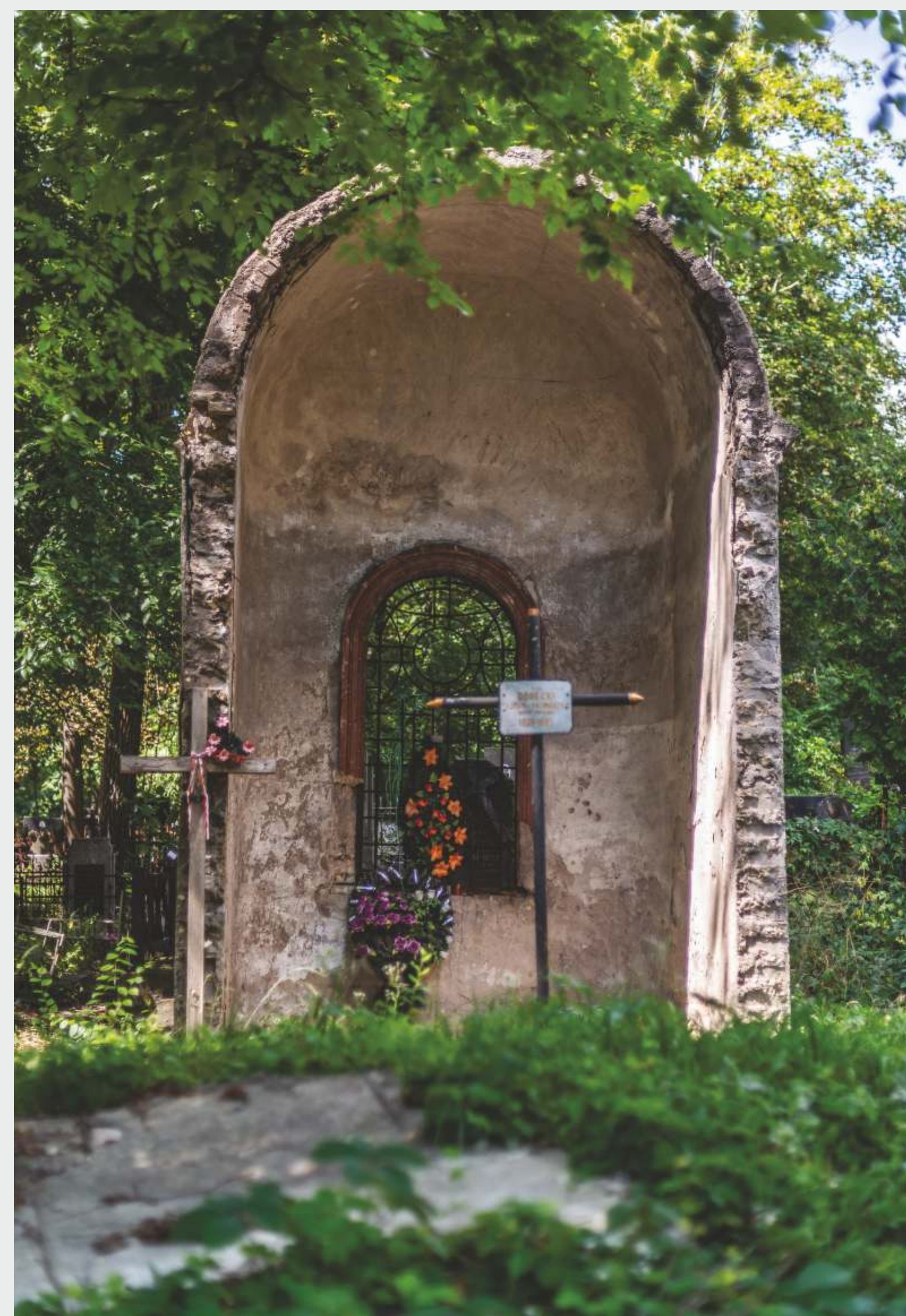
Юзеф Завадзькі (1818–1886) – польський видавець, друкар, публіцист. Засновник Польського Товариства у Києві, київський міський голова у 1860–1863 рр.
фото Б. Гутовські

Leon Idzikowski (1827–1865) – założyciel największej kijowskiej księgarni i firmy wydawniczej. Drukował m.in. pierwsze wydania utworów wybitnego kompozytora ukraińskiego Mykoły Łysenki i polskich poetów
fot. za W. Ciechowski, *Kijów i jego pamiątki*, Kijów 1901

Leon Idzikowski (1827–1865) – founder of the largest Kyiv bookshop and publishing company. Among others, he printed the first editions of works by the outstanding Ukrainian composer Mykola Lysenko and by Polish poets
photo from: W. Ciechowski, *Kijów i jego pamiątki*, Kijów 1901

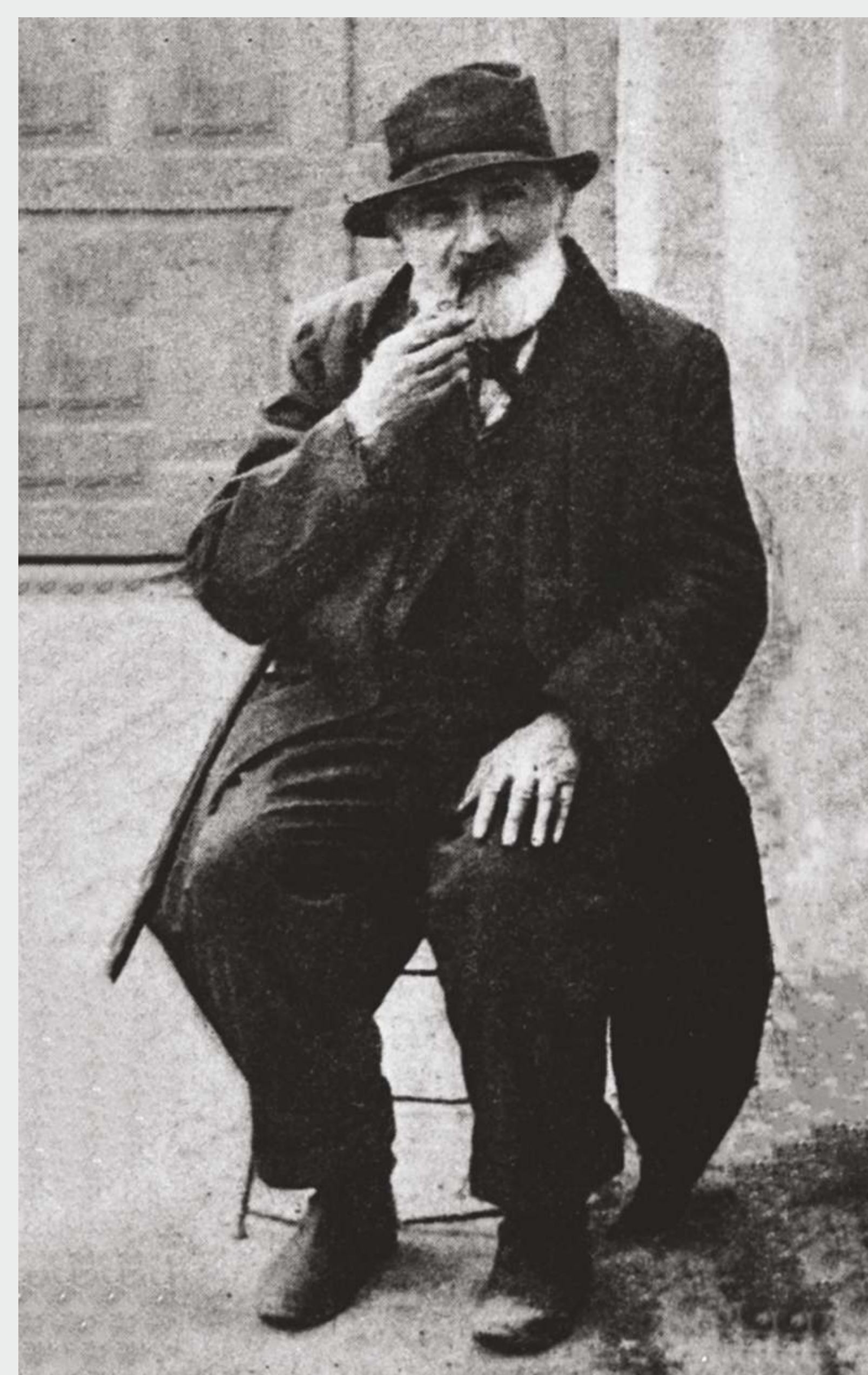
Леон Ідзіковські (1827–1865) – засновник найбільшої київської книгарні та видавничого дому. Друкував серед іншого перші видання творів видатного українського композитора Миколи Лисенка і польських поетів
фото з В. Чеховські «Кіюв і його пам'ятки», Київ 1901

Ludwik Górecki (1825–1885) – doktor medycyny, profesor Uniwersytetu św. Włodzimierza w Kijowie. W 1871 roku przeprowadził w Kijowie pierwsze szczepienia przeciwko ospie

Ludwik Górecki (1825–1885) – doctor of medicine, professor at the University of St. Vladimir in Kyiv. In 1871 he carried out the first vaccinations against smallpox in Kyiv

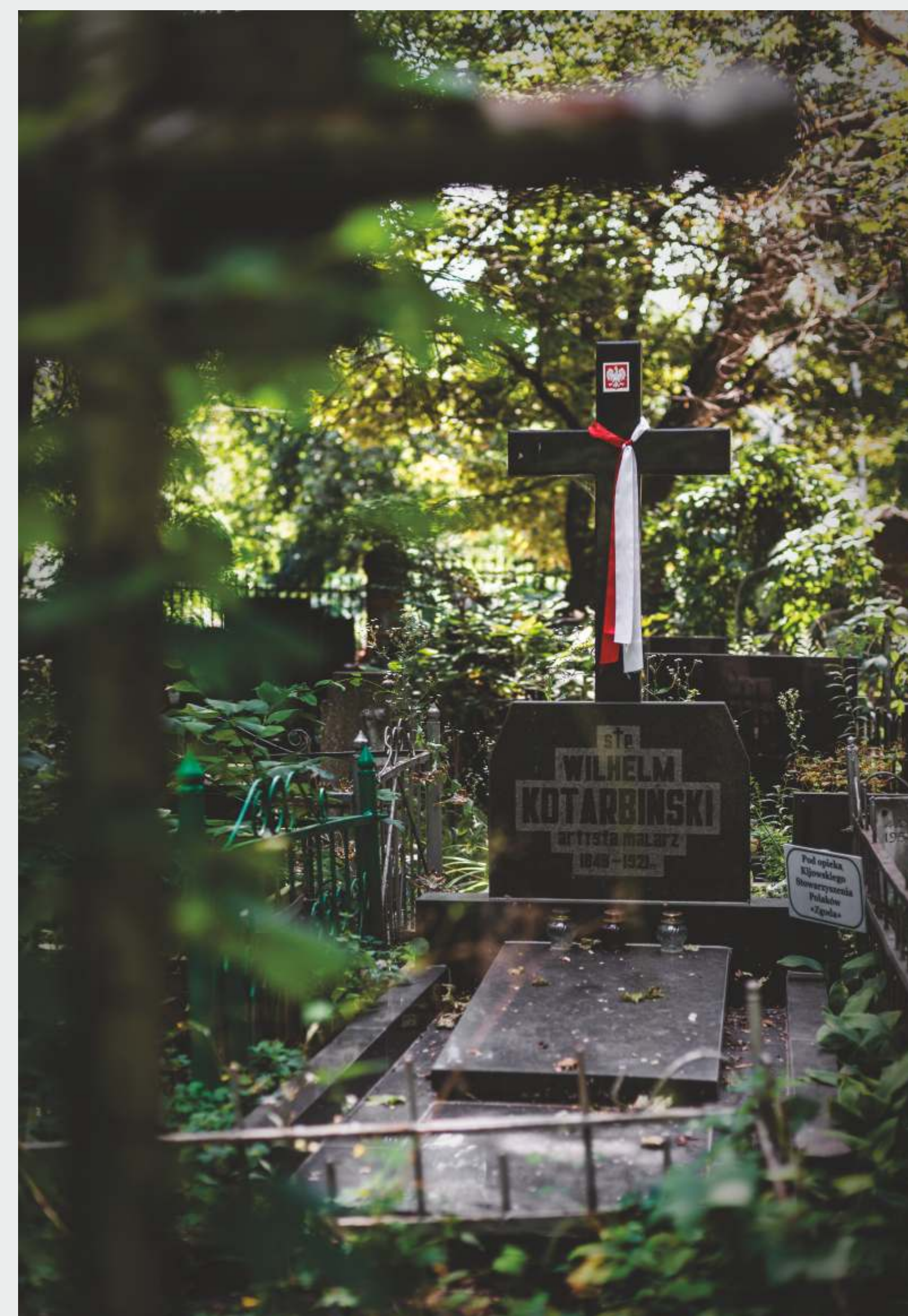
Людвік Гурецькі (1825–1885) – доктор медицини, професор Університету Св. Володимира в Києві. У 1871 році провів першу в місті вакцинацію проти віспи

Narcyz Jankowski (1827–1910) – zrezygnował z wojskowej kariery i majątku ziemskiego na rzecz sprawy narodowej, co przypłacił dwudziestoletnim zesłaniem na Syberię
fot. Domena publiczna

Narcyz Jankowski (1827–1910) – his involvement in the national cause cost him his military career and his estate, as he was exiled to Siberia for 20 years
photo from: Public Domain

Нарцис Янковські (1827–1910) – відмовився від військової кар'єри та поміщицької власності заради національної справи, за що «заплатив» засланням до Сибіру на двадцять років
фото з Суспільне надбання

Wilhelm Kotarbiński (1848–1921) – malarz, przez Akademię Sztuk Pięknych w Petersburgu „uznany i uhonorowany jako akademik za osiągnięcia na niwie artystycznej”

Wilhelm Kotarbiński (1848–1921) – painter, whom the Academy of Fine Arts in St Petersburg “recognised and honoured as an academician for his achievements in the field of art”

Вільгельм Котарбінські (1848–1921) – художник, «визнаний і відзначений званням академіка за досягнення в галузі мистецтва» Академією образотворчих мистецтв у Санкт-Петербурзі

**ZNANI KIJOWIANIE POCHOWANI
W CZĘŚCI KATOLICKIEJ CMENTARZA BAJKOWA**

**FAMOUS KYIV CITIZENS BURIED
AT THE ROMAN-CATHOLIC PART OF THE BAIKOVE CEMETERY**

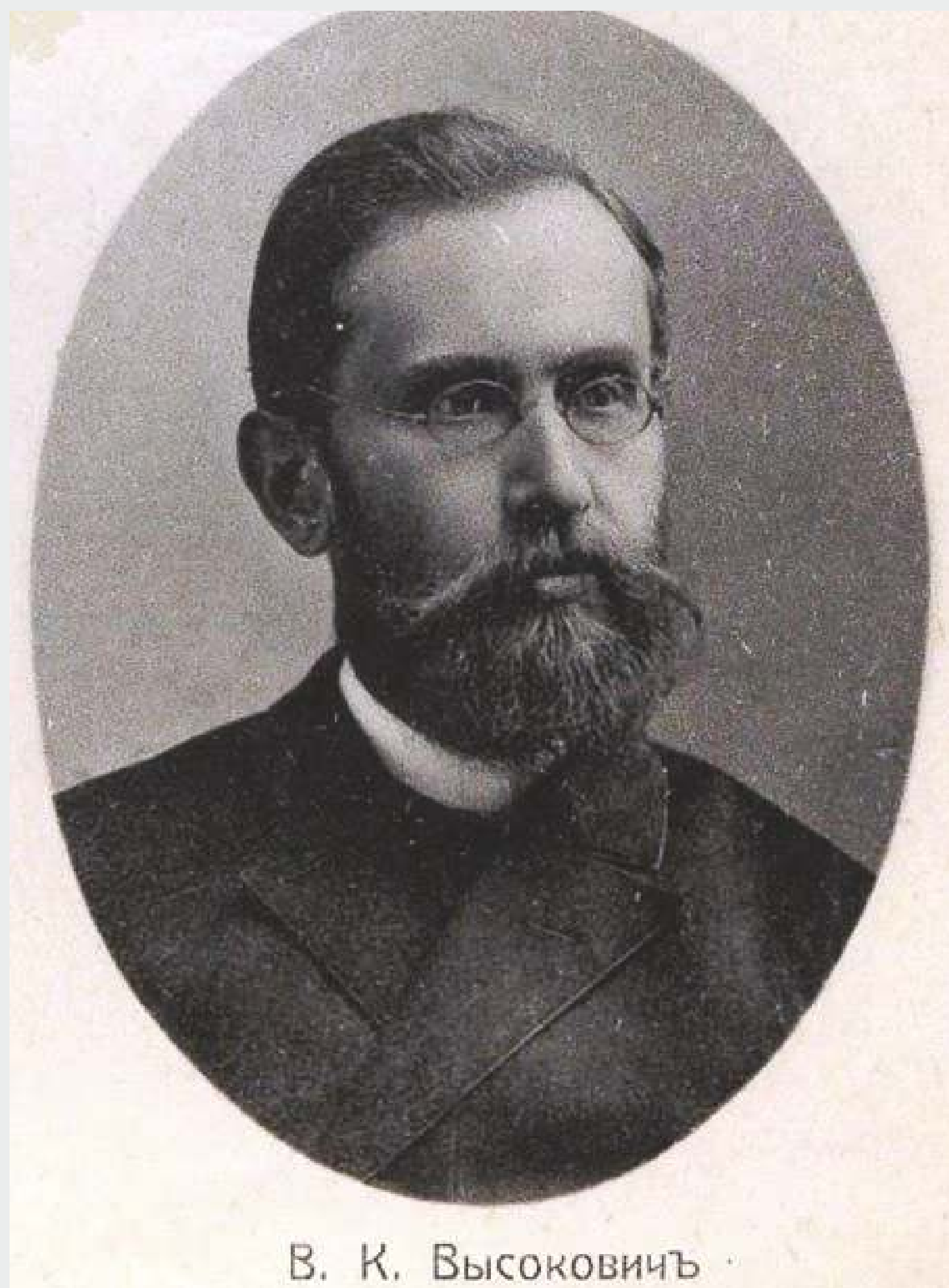
**ВІДОМІ КИЯНИ
ПОХОВАНІ У КАТОЛИЦЬКІЙ ЧАСТИНІ КЛАДОВИЩА**

Stanisław Syroczyński (1848–1912) – leśnik, ziemianin, filantrop. W latach 1906–1909 poseł do Rady Państwa
fot. za „Biesiada Literacka” 1914, nr 22

Stanisław Syroczyński (1848–1912) – forester, landowner, philanthropist; in the years 1906–1909 he was a member of the State Council
photo from *Biesiada Literacka*, 22 (1914)

Станіслав Сирочинський 1848–1912) – лісник, поміщик, філантроп. У 1906–1909 роках член Державної думи
фото з «Biesiada Literacka» №22 (1914)

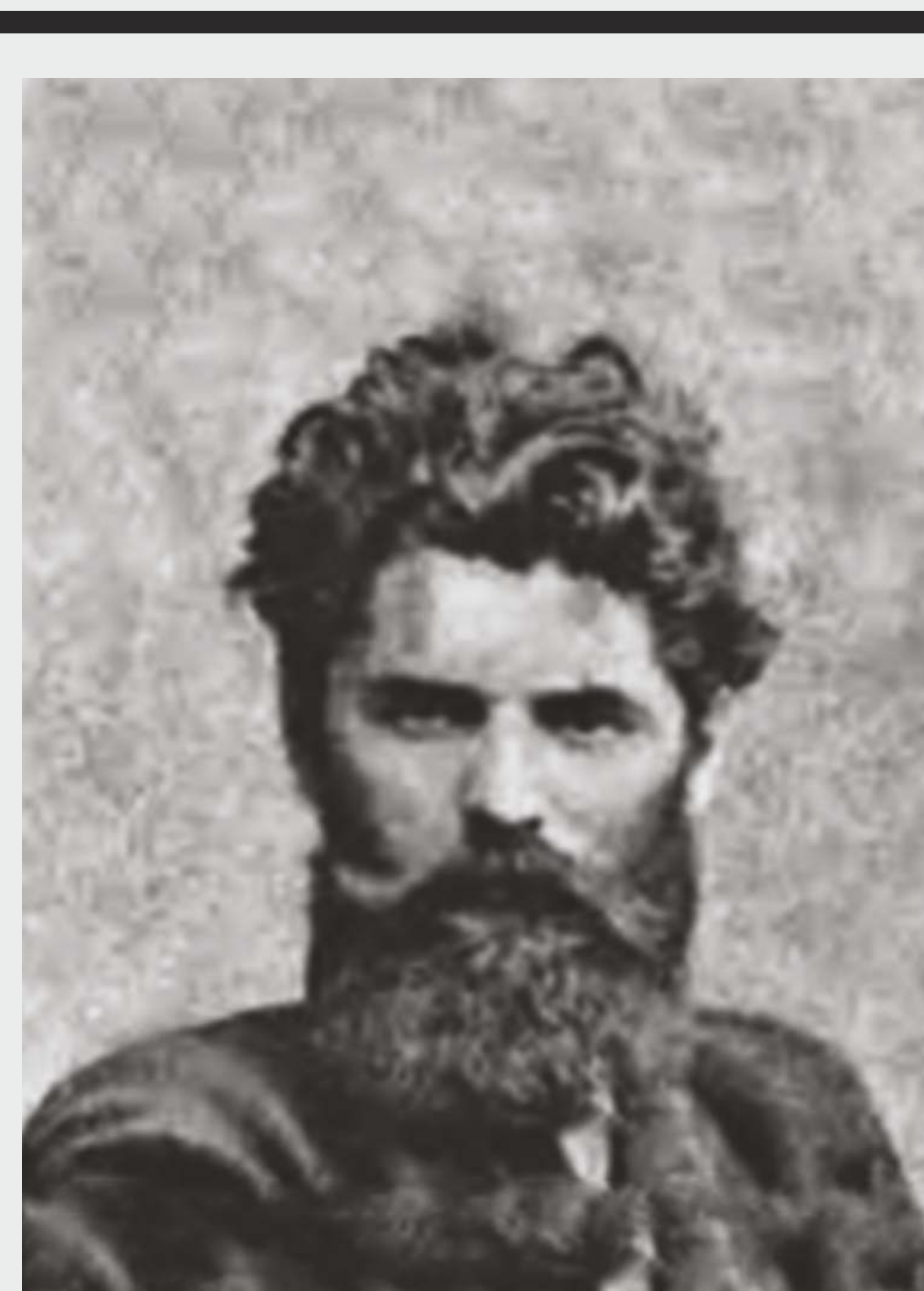

В. К. Высоковичъ

Włodzimierz Włodzimierz Wysokowicz (1854–1912) – profesor, patolog i epidemiolog, jeden z twórców współczesnej immunologii
fot. za „Kurier Galicyjski”, czerwiec 2020

Włodzimierz Wysokowicz (1854–1912) – professor, pathologist and epidemiologist, one of the founders of modern immunology
photo from *Kurier Galicyjski*, 2020, June

Влодзімеж Високович (1854–1912) – професор, патологоанатом і епідеміолог, один із творців сучасної імунології
фото з «Kurier Galicyjski», червень 2020

Włodzimierz Wysocki (1846–1894) – poeta i popularny kijowski fotografik
fot. za *Upominek. Książka zbiorowa na cześć Elizy Orzeszkowej* (1866–1891), Kraków – Petersburg 1893

Włodzimierz Wysocki (1846–1894) – poet and popular photographer
photo from *Upominek. Książka zbiorowa na cześć Elizy Orzeszkowej* (1866–1891), Kraków – Petersburg 1893

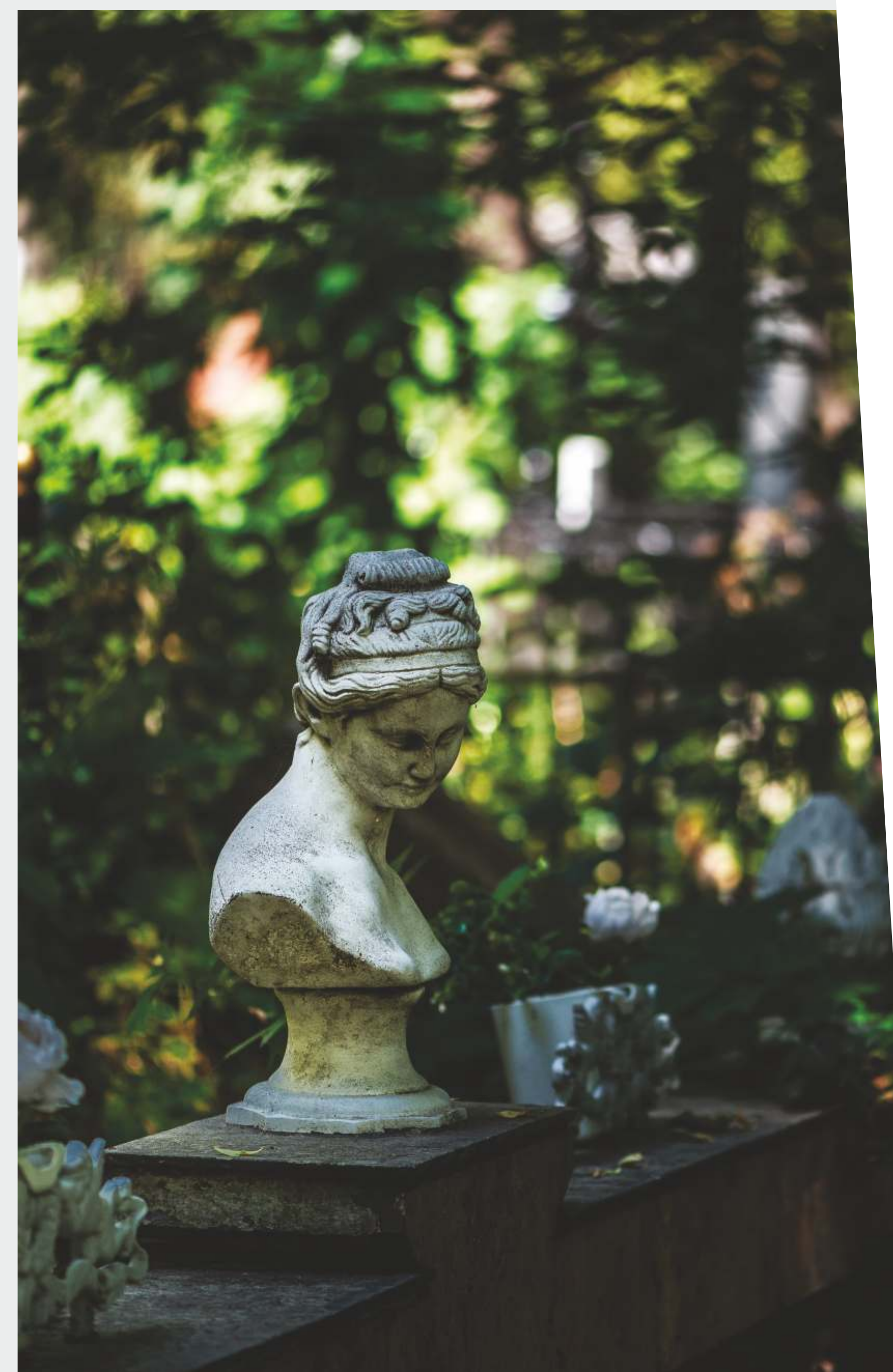
Влодзімеж Висоцькі (1846–1894) – поет і відомий київський фотограф
фото з «Upominek. Książka zbiorowa na cześć Elizy Orzeszkowej» (1866–1891), Kraków – Петербург 1893

HISTORIE ZAPOMINANE FORGOTTEN STORIES ЗАБУТІ ІСТОРІЇ

Nagrobek Anieli Pol (zm. 1874), żony poety Wincentego Pola
Tomb of Aniela Pol (d. 1874), wife of the poet Wincenty Pol
Надгробок Анелії Поль (п. 1874), дружини поета Вінцента Поля

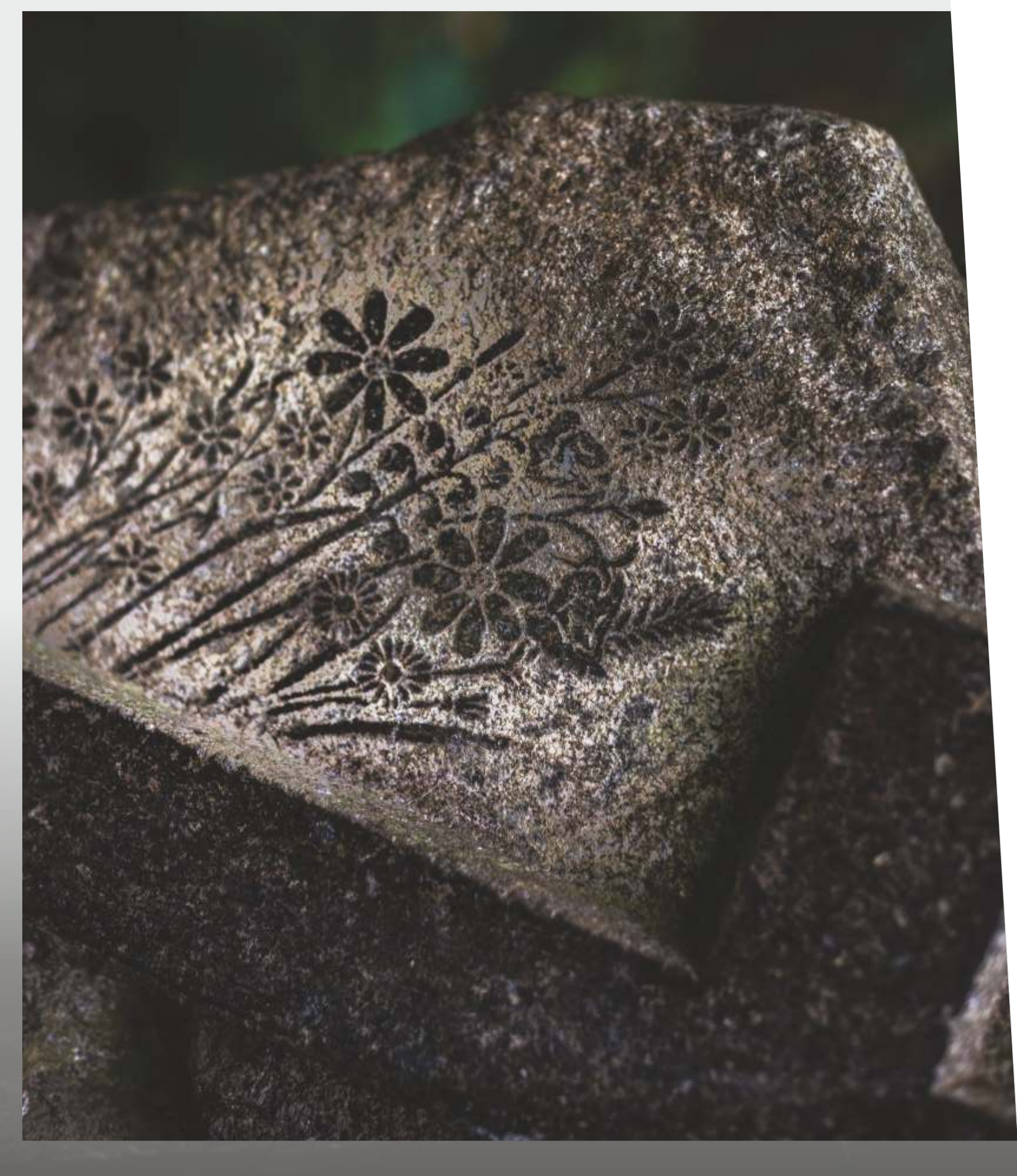
Fragment jednego z pomników na starej części cmentarza Bajkowa
Fragment of a tomb at the old Baikove cemetery
Фрагмент одного з пам'ятників у Старій частині Байкового кладовища

Wielu z tych, którzy spoczęli na cmentarzu Bajkowa, znamy tylko z wykutego na ich nagrobku napisu, za którym nie kryje się jednak wiedza o tym kim byli. Szczególnie rzadko w opowieściach o cmentarzu pojawiają się kobiety takie, jak np. Aniela Pol, druga żona poety Wincentego Pola, czy Teresa Abramow-Newerly, matka pisarza Igora Newerlego. Historię kijowianek łatwo jest pomijać, nie zajmowały one bowiem wysokich stanowisk. Jednak nie były tylko matkami i żonami, ale też aktywnymi i samodzielnymi kobietami, jak pochowana na cmentarzu Barbara Grzezińska. Wykształcona w Kijowie, Berlinie, Paryżu oraz Londynie, zdążyła zacząć pracę w miejscowych przedsiębiorstwach. Niestety śmierć zabrała ją w 22. roku życia.

Nothing is known about many of those buried at the cemetery apart from what is included in the gravestone inscription, which hardly ever reveals who they really were. In particular very little is known about women, such as Aniela Pol, the poet Wincenty Pol's second wife, or Teresa Abramow-Newerly, mother of the writer Igor Newerly. The women's stories are easily overlooked, because they are not marked with official positions. But they were not only mothers and wives, but also active, independent women, like Barbara Grzezińska, buried at the Baikove cemetery. She was educated in Kyiv, Berlin, Paris and London and started working for local business enterprises. Sadly, she died at the age of 22.

Про багатьох похованих на Байковому кладовищі довідемося лише з вирізьбленого напису на їхньому надгробку, який не показує ким насправді були ці люди. Особливо рідко в розповідях про цвинтар з'являються жінки, до прикладу Анелія Поль, друга дружина поета Вінцента Поля, або Тереза Абрамова-Неверлі, мати письменника Ігоря Неверлі. Історії киянок легко поминути, адже вони не займали передових посад. Однак вони теж не були лише матерями й дружинами, але й активними та цілеспрямованими жінками, як показує історія Барбери Гжезіньської. Здобувши освіту в Києві, Берліні, Парижі та Лондоні, вона встигла розпочати кар'єру у місцевих підприємствах. На жаль, смерть настигла її у віці 22 років.

PIĘKNO POMNIKÓW
BEAUTY OF THE TOMBS
КРАСА ПАМ'ЯТНИКІВ

Fragment nagrobka Franciszka Wiszniewskiego (zm. 1904)
Фрагмент надгробка Францішка Вішньовського (п. 1904)
Fragment of the tomb of Franciszek Wiszniewski (d. 1904)

Kaplica nagrobna rodziny Chorzewskich (ok. 1910 r.)
Успальниця родини Хоржевських (бл. 1910)
Chapel of the Chorzewski family (from about 1910)

Nagrobek Cypriana Ułaszyna (zm. 1882)
Tomb of Cyprian Ułaszyn (d. 1882)
Надгробок Ципріяна Улашина (п. 1882)

Fragment grobowca rodziny Radlińskich z ok. 1910 roku
Fragment of the tomb of the Radliński family from about 1910
Фрагмент гробниці родини Радліньських з бл. 1910 року

Nagrobek Ksawerego Marszyckiego (zm. 1855)
Tomb of Ksawery Marszycki (d. 1855)
Надгробок Ксаверія Маршицького (п. 1855)

NAGROBNE NAPISY GRAVESTONE INSCRIPTIONS НАДГРОБНІ НАПИСИ

Była pociechą / i szczęściem rodziców / przez lat dziewięć.
 fot. B. Gutowski

She was pride / and joy for her parents / by nine years.
 photo B. Gutowski

Була радістю / та щастям батьків / дев'ять років.
 фото Б. Гутовські

Nagrobek Emilii Zaionc (zm. 1916), fot. B. Gutowski
 Gravestone of Emilia Zaionc (d. 1916), photo: B. Gutowski
 Надгробок: Емілії Заїонц (п. 1916), фото Б. Гутовські

Jest wśród napisów na nagrobkach jeden szczególny:

*Przeostroga Rodzicom:
 Do końca życia Waszego
 Nie dajcie Dzieciom majątku swego.
 W grobie mi już kłopot dokuczyć nie zdoła,
 Spać będę w mym grobie, aż mnie Bóg powoła.*

Nie znamy dziejów powstania tego pomnika. Zachowało się na nim imię i nazwisko – Franciszek Lesisz i jedynie częściowo odkuty rok śmierci, świadczący, że pomnik zamówił za życia. Reszty musimy się domyślić lub szukać śladów w dokumentach – może kiedyś uda się poznać tę historię.

Among the inscriptions at the Baikove cemetery, one draws particular attention:

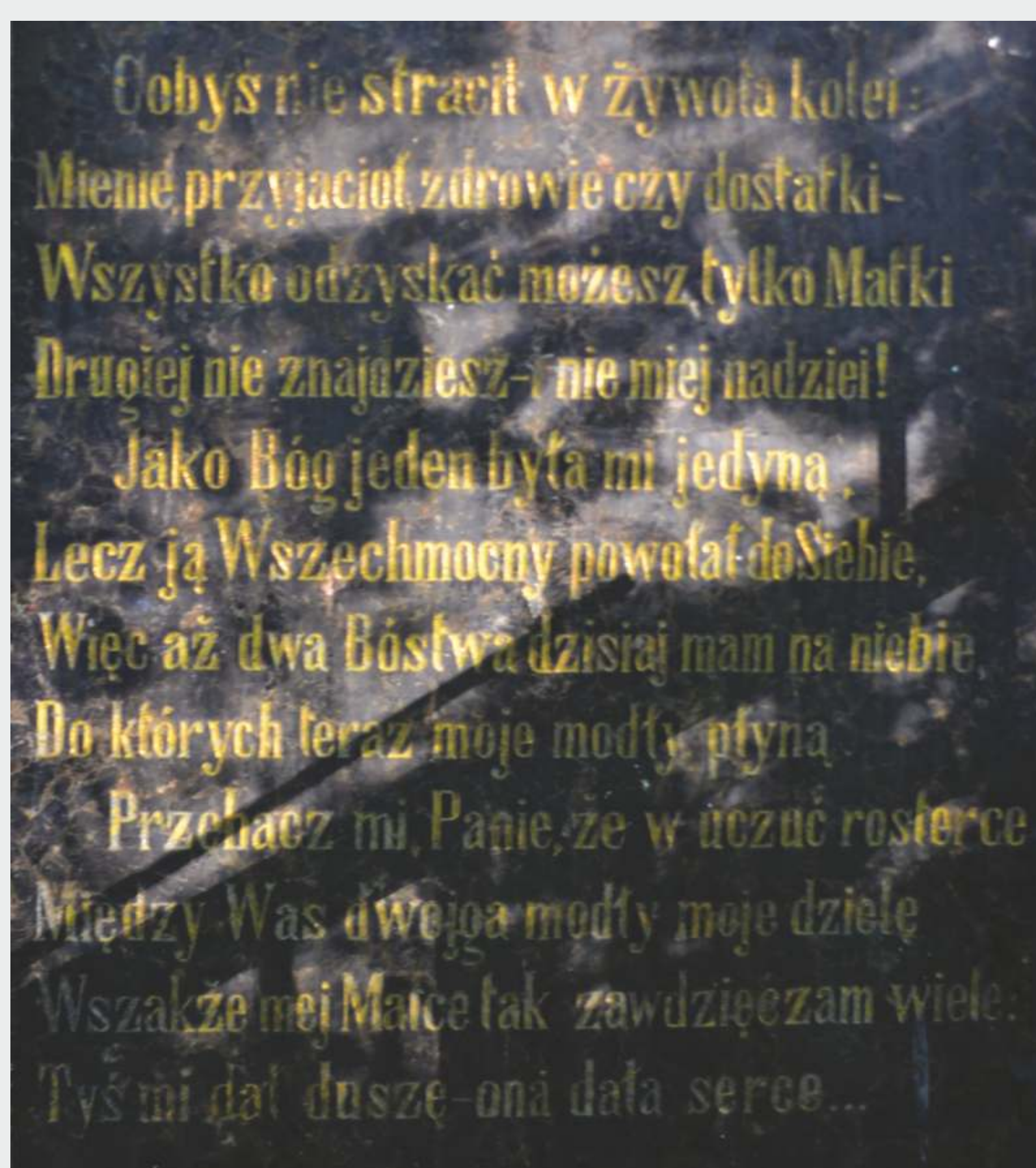
*Caution to Parents:
 As long as you are alive
 Do not give your property to your children.
 In my grave problems will trouble me no more,
 I will sleep in my grave until God summons me.*

We do not know the history of this tomb. The inscription includes the name, Franciszek Lesisz, and the only partially carved year of the death, which may prove that he ordered the tomb while he was still alive. The rest is guesswork, or maybe there is something in the archives and one day the whole story will be revealed.

Серед написів на надгробках виділяється: Попередження для батьків:

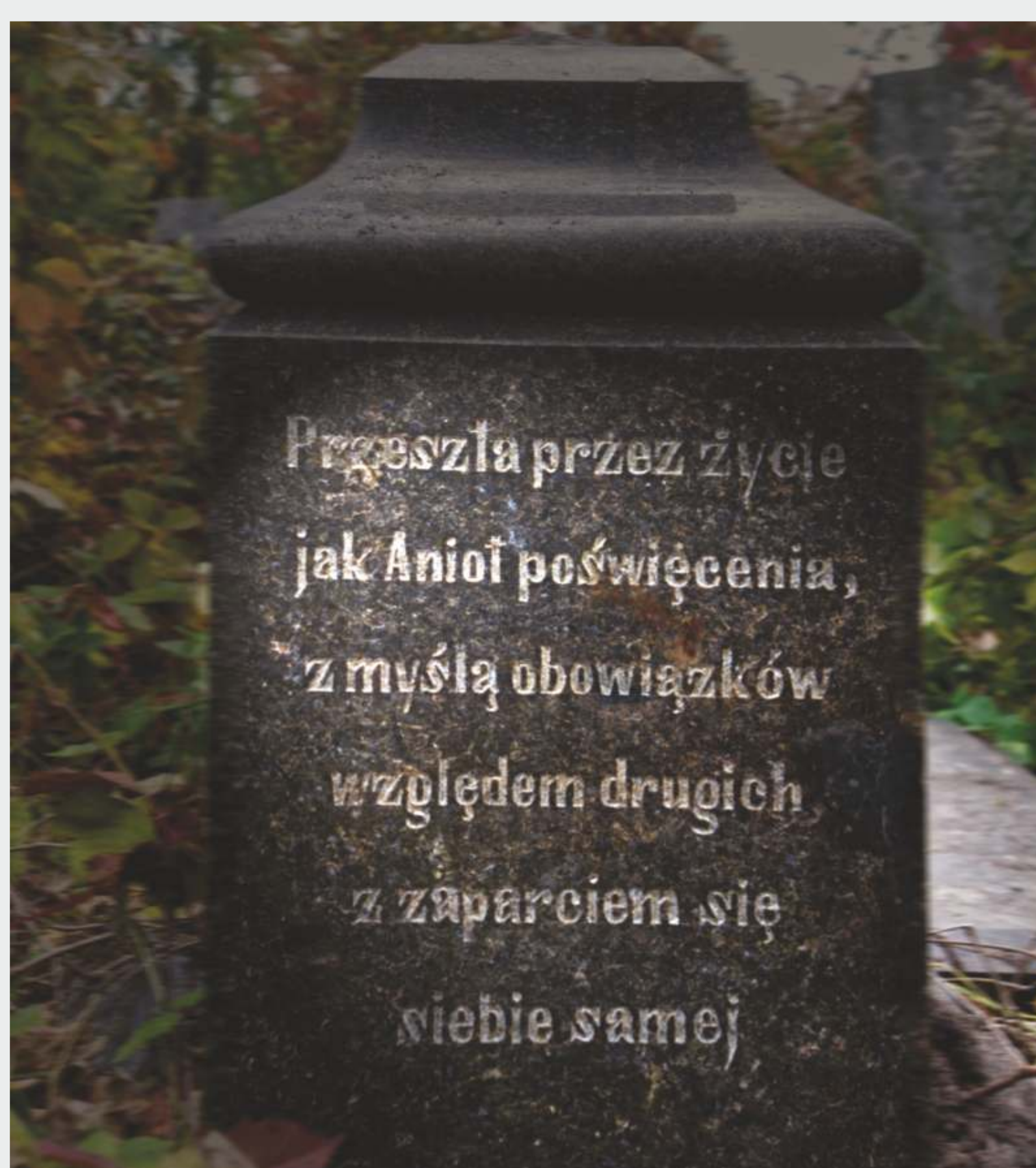
*До кінця свого життя
 Не давайте дітям свого майна.
 У могилі ці клопоти докучати не зможуть мені,
 Я спатиму у могилі своїй, поки Бог не покличе мене за обрій.*

Нам не відома історія створення цього пам'ятника. На ньому збереглися ім'я і прізвище – Францішек Лесіш і викутий нецілий рік смерті, який вказує, що пам'ятник замовлено ще за життя. Все інше можемо лише додумувати або ж шукати сліди в документах – можливо, одного разу комусь вдасться пізнати цю історію.

*Cobys nie stracił w żywota kolei,
Mienie przyjaciół zdrowie czy dostatek -
Wszystko odzyskać możesz tylko Matki
Drugiej nie znajdziesz - nie miej nadziei!
Jako Bóg jeden była mi jedyna,
Lecz ją Wszechmocny powołał do Siebie,
Więc aż dwa Bóstwa dzisiaj mam na niebie,
Do których teraz moje modły płyną.
Przebaż mi, Panie, że w uczuć rozterce
Między Was dwojga modły moje dzielę
Wszakże mej Matce tak zawdzięczam wiele,
Tyś mi dał duszę - ona dała serce...*

Gravestone of Maksymilia Wysockiej (d. 1887), fot. B. Gutowski

*Przeszła przez życie
jak Anioł poświęcenia,
z myślą obowiązków
względem drugich
z zaparciem się
siebie samej*

Gravestone of Aleksandra Jesierskiej (d. 1904), fot. B. Gutowski

*She went through life / like an Angel of sacrifice / with a
sense of duty / towards others / renouncing / herself*

Gravestone of Aleksandra Jesierskiej (d. 1904), photo: B. Gutowski

*Вона йшла по життю / як Ангол жертвності /
з почиттям обов'язку / перед ближніми / із само-
зреченням*

Надгробок Александри Яшерської (п. 1904), фото Б. Гутовські

*Whatever is lost throughout life: / Possessions, friends,
health or wealth - / Can be regained or replaced except/
one's mother - no hope of that! / Like God she was One
for me / but the Almighty summoned her to glory / So
now I worship two deities in heaven / and send my
prayers to them. / Forgive me, Lord, that in my dilemma /
I divide my prayers between the two / But I owe a lot to
my Mother: / You gave me the soul - she gave me her
heart...*

Gravestone of Maksymilia Wysocka (d. 1887), photo: B. Gutowski

*Що б ти не втратив на життєвій дорозі: / Майно,
друзів, здоров'я чи достаток - / Все можна
повернути, тільки Другої Мами не знайдеш - не
плекай надії! / Як Бог один, була мені одна, / Однак
Всвишній покликав її до Себе на небеса, / Тож
сьогодні маю на небі два Божества, / До котрих мої
молитви линуть. / Пробач мені, Господи, що мої
почуття і моління розриваються поміж Вами
обома. / Багато чим завдячую Матері своїй: / Ти
душу мені дарував - Вона - жерця жар...*

Надгробок Максимилії Висоцької (п. 1887), фото Б. Гутовські

*Mąż był prawy i uczciwy, / Żył dla bliźnich nie dla siebie;
Sędzio, bądź mu sprawiedliwy, / Panie, daj mu kącik
w niebie!*

Napis na nagrobku Aleksandra Piatyhorowicza (zm. 1894)

*He was a righteous, honest man / He lived for others not
for himself; / Supreme Judge, be fair to him, / Lord, give
him a place in heaven!*

Inscription on the gravestone of Aleksander Piatyhorowicz (d. 1894)

*Чоловік був праведний та чесний, / Жив для
ближніх - не для себе; / Господи, будь справедливий /
Дай йому куточок на небі!*

Напис на надгробку Александра Пятігорича (п. 1894)

Żył dobrze czyniąc, kochał / Boga, miłował ojczyznę.

Gravestone of Urbana Kościesz-Rakowskiego (d. 1911), fot. B. Gutowski

*He lived doing good deeds, feared / God and loved his
country.*

Gravestone of Urban Kościesz-Rakowski (d. 1911), photo: B. Gutowski

*Він жив праведно, любив / Бога, шанував
Батьківщину.*

Надгробок Урбана Кошчеші-Раковського (п. 1911), фото Б. Гутовські

*Świeciłeś nam wzorem / prawdy, pracy, miłości i /
poświęcenia czuwaj i dziś / nad nami z Nieba Duchu /
opiekuńczy.*

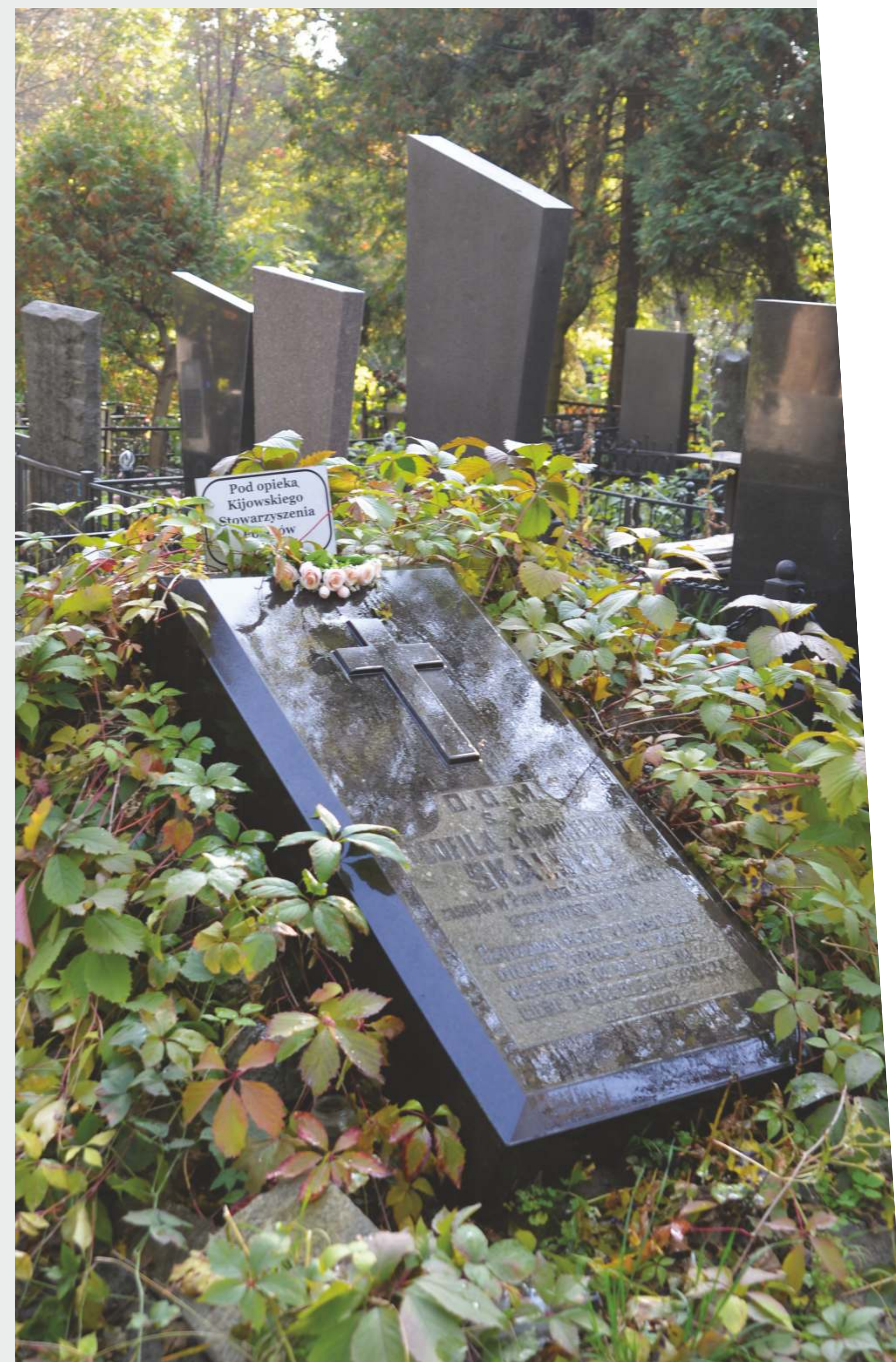
Gravestone of Zenona Oleckiego (d. 1899), fot. B. Gutowski

*For us you epitomized / truthfulness, diligence, love
and / sacrifice now watch over us / also from heaven, /
our guardian spirit.*

Gravestone of Zenon Olecki (d. 1899), photo: B. Gutowski

*Ти сявав прикладом для нас / правди, праце-
любства, любові і / відданості, пильний нас
й сьогодні / з Неба, Ангеле Охоронцю наш.*

Надгробок Зенона Олецького (п. 1899), фото Б. Гутовські

*Czcigodną matkę ze smutkiem / wielkim żegnając na
wieki / westchnąc do Boga za nią, / ciebie przechodniu
proszą / jej dzieci.*

Gravestone of Teofilii Skalskiej (d. 1924), fot. B. Gutowski

*With great sadness to venerable mother / bidding
farewell for eternity / her children / ask of you to / pray
to God for her.*

Gravestone of Teofila Skalska (d. 1924), photo: B. Gutowski

*З великим жалем / прощаємось із мамою на віки
вічні / прохати за нею у Бога / тебе, прохожий,
просять / її діти.*

Надгробок Теофілії Скальської (п. 1924), фото Б. Гутовські

**ARTYŃCI, ARCHITEKCI, KAMIENIARZE,
WARSZTATY I PRZEDSIĘBIORSTWA
ARTISTS, ARCHITECTS, STONEMASONS,
WORKSHOPS AND ENTERPRISES
МИТЦІ, АРХІТЕКТОРИ, КАМЕНЯРІ,
МАЙСТЕРНІ ТА ПІДПРИЄМСТВА**

Kenesa karaimska w Kijowie zaprojektowana przez Władysława Horodeckiego i ukończona w 1902 roku
Kaplica Tyszkiewiczów nawiązująca do architektury kenesy
The Karaites Kenesa in Kyiv, designed by Władysław Horodecki and completed in 1902
The Tyszkiewicz chapel, with design referring to the Kenesa
Караїмська кенеса в Києві, спроектована Володимиром Городецьким і завершена в 1902 році
Усипальниця Тишківців, що наві'язує до архітектури кенеси

Na kijowskim cmentarzu działały liczne firmy kamieniarskie. Jednym z ciekawszych rzeźbiarzy był Emilio Sala (1864–1920). Wiele pomników zrealizował zakład „Wdowa de Vecchio” (Wdowa de Vecchio). Przedsiębiorstwo założył włoski rzeźbiarz Andrea Schiavoni, później sprzedał je Victorowi de Vecchio, a po jego śmierci odziedziczyła je wdowa po jego synu Nadezhda de Vecchio (zm. 1919) – kompozytorka i nauczycielka muzyki, która nawiązała międzynarodowe kontakty i dbała o wysoką jakość prac. Zbankrutowała w czasie wojny. W 1919 roku została aresztowana i zamordowana.

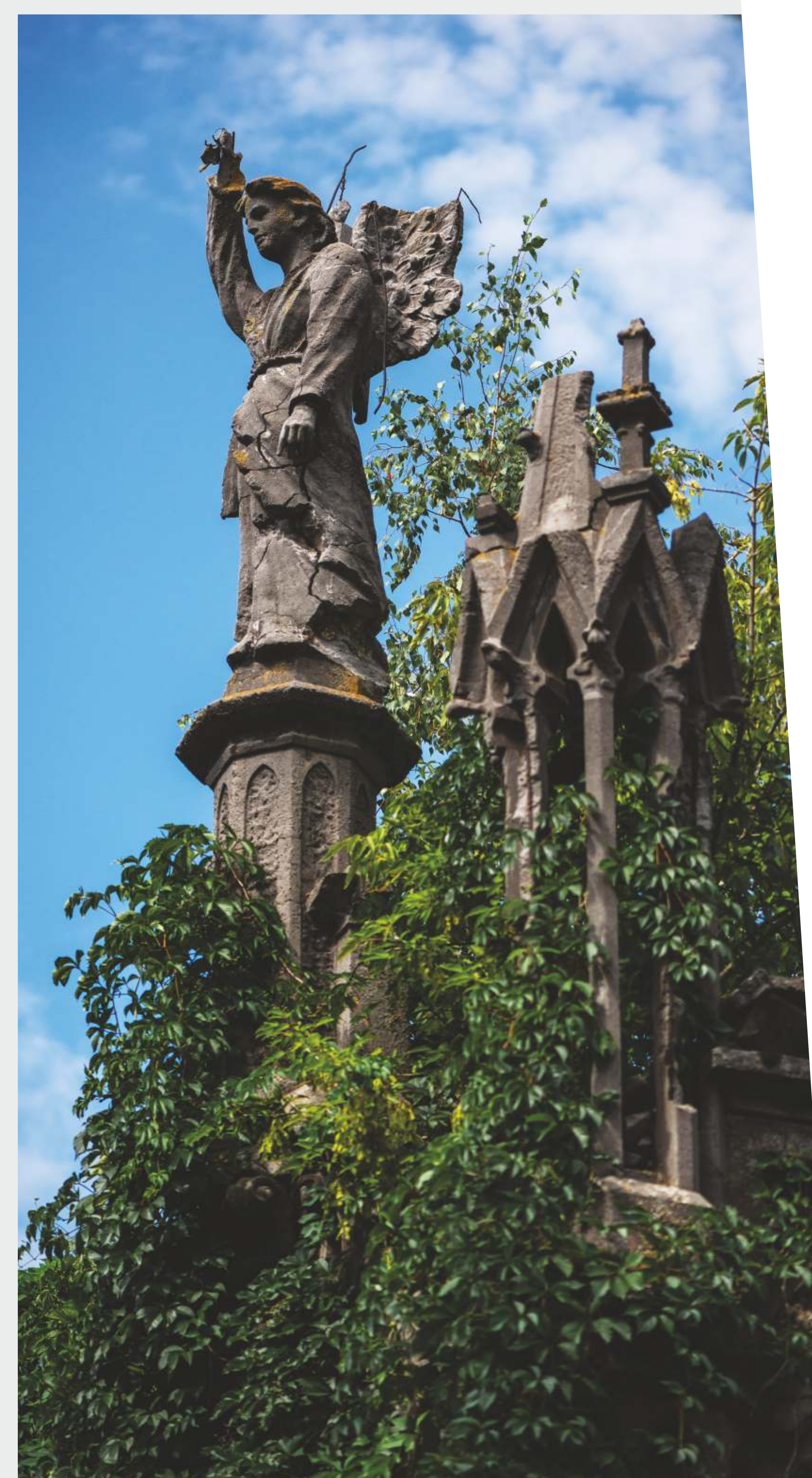
Na nagrobku Antoniego Pawłowicza (zm. 1895) zachowała się sygnatura „А. Росси” (A. Rossi) zaś na pomnikach Juliusza Patkowskiego (zm. 1888) oraz rodziny Wojno (zm. 1890) „П.Я. Риццолатти” (P.J. Rizzolatti). Prowadzona przez tego drugiego firma specjalizowała się w wyrobieniu nie tylko nagrobków, ale i umywalk.

Autorstwo trzech kaplic grobowych przypisuje się Władysławowi Horodeckiemu (1863–1930).

Many stonemason workshops worked at the cemetery. One of the most interesting sculptors was Emilio Sala (1864–1920). Many tombs were made by the workshop “Wdowa de Vecchio” (Widow de Vecchio). It was founded by the Italian sculptor Andrea Schiavoni, who then sold it to Victor de Vecchio. After his death the company was inherited by his son's widow, Nadezhda de Vecchio (d. 1919), a composer and music teacher, who established international contacts and ensured the high quality of the works. She went bankrupt during the war. In 1919 she was arrested and subsequently murdered.

The tombstone of Antoni Pawłowicz (d. 1895) bears the signature “A. Росси” (A. Rossi), while the tombs of Juliusz Patkowski (d. 1888) and the Wojno family (ca. 1890) bear the signature “П.Я. Риццолатти” (P.J. Rizzolatti). The company run by the latter specialized in making not only tombstones, but also washbasins.

The designs of three chapels are attributed to Władysław Horodecki (1863–1930).

Kaplica grobowa rodziny de Witte (fragment) zaprojektowana przez Władysława Horodeckiego

Chapel of the de Witte family (fragment), designed by Władysław Horodecki

Усипальниця родини де Вітте (фрагмент) за проектом Владислава Городецького

Reklamy kijowskich zakładów kamieniarskich: S. Ustinowicza, P.J. Rizzolattiego, Wdowy de Vecchi, A.W. Daszkowskiego, H. Szwałemy, braci Jakubowskich

Advertisements of stonemason workshops from Kyiv: S. Ustinowicz's, P.J. Rizzolatti's, Widow de Vecchio's, A.W. Daszkowski's, H. Schwalem's

Реклама київських майстерень каменярів: С. Установича, П.Я. Риццолатті, Вдови де Веккіо, А.В. Дашковського, Г. Швалема

Na київському кладовищі діяли численні фірми по виготовленню пам'ятників. Одним із найбільш цікавих скульпторів був Еміліо Салія (1864–1920). Багато пам'ятників спорудила майстерня «Вдова де Веккіо». Підприємство заснував італійський скульптор Андреа Ск'явоні, який пізніше продав його Віктору де Веккіо, а після його смерті майстерню успадкувала wdowa його сина Надежда де Веккіо (п. 1919) – композиторка і вчителька музики, яка налагодила міжнародні контакти і dbala про високу якість робіт. Під час війни фірма збанкрутувала. У 1919 році її заарештували, а потім стратили.

На надгробку Антонія Павловича (п. 1895) зберігся підпис «А. Росси» натомість на пам'ятниках Юліушу Патковському (п. 1888) і сім'ї Войно (бл. 1890 р.) – «П.Я. Риццолатті». Цікаво, що друге підприємство, спеціалізувалося на виробництві не тільки надгробків, але й умивальників.

Авторство трьох усипальниць приписують Владиславу Городецькому (1863–1930).

ОПЕКА НАД СМЕНТАРЗЕМ

CARE OF THE CEMETERY

ДОГЛЯД ЗА КЛАДОВИЩЕМ

Cmentarz Bajkowa ma piękną kartę długiej pamięci. W latach 80. pierwsze ochotniczki i pierwsi ochotnicy zaczęli pojawiać się na terenie nekropolii pod wodzą Czesławy Raubiszko. Inicjatywa rozrosła się i przetrwała w Stowarzyszeniu Polaków „Zgoda”, oficjalnie działające od 1992 roku. Dzisiaj przy nagrobkach trudno byłoby nie dostrzec tabliczek świadczących o wieloletniej pracy tej organizacji.

Opiekę sprawują też inne polskie organizacje – Związek Polaków na Ukrainie czy Międzynarodowe Stowarzyszenie Przedsiębiorców Polskich na Ukrainie, a przede wszystkim mieszkanki i mieszkańcy miasta. Czasem przyjeżdżają grupy z Polski.

Nagrobek Amelii Zawadzkiej (zm. 1916),
pod opieką Stowarzyszenia Polaków „Zgoda”

Tomb of Amelia Zawadzka (d. 1916),
under the care of the Association of Poles „Zgoda”

Надгробок Амелії Завадзької (п. 1916),
під опікою Товариства поляків «Згода»

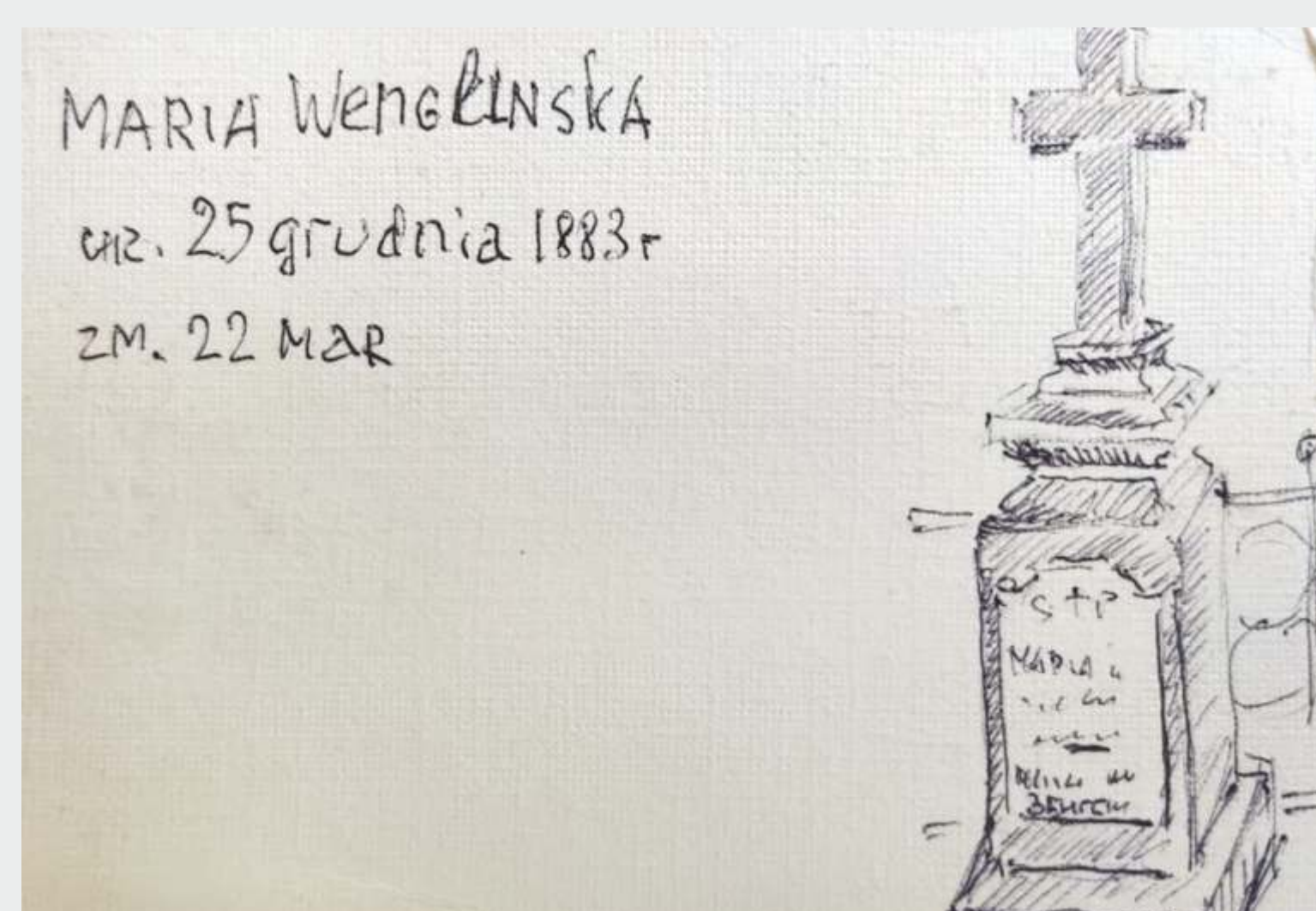
Pod opieką
Kijowskiego
Stowarzyszenia
Polaków
"Zgoda"

ОПЕКА НАД СМЕНТАРЗЕМ

CARE OF THE CEMETERY

ДОГЛЯД ЗА КЛАДОВИЩЕМ

Karta dokumentacji nagrobka Marii Wenglińskiej (zm. 1883)
wykonana przez Czesławę Raubiszko,
z archiwum Stowarzyszenia Polaków „Zgoda”

Documentation of the tomb of Maria Wenglińska (d. 1883)
made by Czesława Raubiszko,
from the archives of the Association of Poles "Zgoda"

Інвентарна картка надгробка Марії Венґліньскої (п. 1883),
зроблена Чеславою Раубішко,
з архіву Товариства поляків «Згода»

Nagrobek Jana Wybranowskiego (zm. 1873)
Tomb of Jan Wybranowski (d. 1873)
Надгробок Яна Вибрановського (п. 1873)

The memory of the past has been preserved at the Baikove cemetery. In the 1980s the first volunteers began to appear at the cemetery, led by Czesława Raubiszko. This initiative grew and evolved into the Association of Poles "Zgoda", officially operating since 1992. Now it would be difficult not to notice plaques at the tombstones, testifying to the many years of the activity of this organization.

The graves are also taken care of by other Polish organizations, such as the Union of Poles in Ukraine and the International Association of Polish Entrepreneurs in Ukraine, but above all by the residents of Kyiv. Sometimes groups from Poland also come over to help.

Байкове кладовище на сторінках своєї історії зберігає довгу пам'ять. Перші добровольці почали з'являтися на території некрополя у 80-х роках під керівництвом невтомної Чеслави Раубішко. Ініціатива набула розголосу і переросла в Товариство поляків «Згода», яке офіційно діє від 1992 року. Сьогодні біля надгробків важко було би не помітити табличок, що свідчать про багаторічну роботу цієї організації.

Могилами опікуються також інші польські організації – Спілка Поляків України чи Міжнародне товариство польських підприємців в Україні, але перш за все, жителі міста. Іноді приїжджають групи з Польщі.

Nagrobek rodziny Koltubaj z ok. 1912 roku
Tomb of the Koltubaj family from about 1912
Надгробок родини Колтубай з бл. 1912 року

HISTORIE NIEWYGODNE INCONVENIENT STORIES

НЕЗРУЧНІ ІСТОРИЇ

Czy odpryski po kulach na pomniku Henryka Zdanowskiego to ślad po próbie rozprawienia się z historią? A może jakiś czerwoarmista uznał, że to dobry cel do ćwiczeń strzeleckich? Nieprzypadkowy jest brak krzyży na większości pomników. Ten niewygodny dla bolszewickiej władzy symbol dawnego porządku strącano szczególnie ochoczo zapewne w latach 30. Nie tylko ze względu na przeszłość czy chęć upokorzenia, ale przede wszystkim by niszczyć narodowy genotyp Ukrainy, postrzegany jako zagrożenie dla nowej władzy.

Dziejowa konieczność – powiedziałyby zapewne Wanda Wasilewska, której ZSRR jawiło się jako spełnienie marzeń. Nawet zamordowanie męża była w stanie przelknąć. „Uciekałam w stronę Związku Radzieckiego, a Związek Radziecki przyszedł do mnie” – tak wspominała wkroczenie Armii Sowieckiej do Polski w 1939 roku. Zdrada, wyrachowanie czy ideologiczne zaślepienie? Zaangażowania nie można jej odmówić, ale też poczynione wybory uczyniły z niej symbol narodowej zdrady. A jednak dzisiaj spoczywa przy Alei Zasłużonych w bezpiecznym oddaleniu od zniszczonych polskich nagrobków.

Do bullet marks on Henryk Zdanowski's gravestone testify to an attempt to erase history? Or maybe some Red Army soldier thought it would be a good target? The absence of crosses at most of the tombs is also significant. The Soviet authorities saw them as a symbol of the old order and removed them, probably most eagerly in the 1930s, not only because of the past or in an attempt to humiliate, but mostly in order to destroy the national backbone of Ukraine, perceived as a threat to the new authority.

Historical inevitability – this is what Wanda Wasilewska would say, who perceived the USSR as a dream come true. She was even able to come to terms with the murder of her husband. “I was running towards the Soviet Union, and the Soviet Union came to me” – this is how she recalled the entry of the Soviet Army to Poland in 1939. Was it treason, calculation or was she blinded by the ideology? Her commitment to the cause cannot be denied, but it turned her into a symbol of national betrayal. And yet, now she rests in the Avenue of the Distinguished at the Baikove cemetery, at a safe distance from the crumbling Polish graves.

Чи сліди від куль на пам'ятнику Генрику Здановському це спроби розправитися з історією? А може, якийсь червоноармієць вирішив, що це хороша мішень для стрілецьких навчань. Невипадковим є факт відсутності хрестів на більшості пам'ятників. Цей незручний для більшовицької влади символ попереднього режиму особливо охоче руйнували в тридцяті роки. Не тільки заради минулого чи бажання принизити, але насамперед заради знищення національного генотипу України, що сприймався як загроза новій владі.

«Історична необхідність» сказала б Ванда Василевська, для якої СРСР було вершиною мрій. Вона навіть змогла змиритися з вбивством її чоловіка. «Я тікала до Радянського Союзу і Радянський Союз прийшов до мене», так згадувала наступ Червоної Армії до Польщі 1939 році. Зрада, холодний розрахунок чи ідеологічна сліпота? Не можна відкидати її відданість справі, але зроблений життєвий вибір претворив її на символ національної зради. І все ж сьогодні вона спочиває на Алеї слави, на безпечній відстані від зруйнованих польських надгробків.

Nagrobek Wandy Wasilewskiej (zm. 1964)
Tomb of Wanda Wasilewska (d. 1964)
Надгробок Ванди Василевської (п. 1964)

